

HITZ HASIERAKO
BOKALISMOA:
e- hitzen berreraiketa eta
bilakabide diakronikoa

Joseba Lakarra Andriuaren gidaritzapean

Aitor Odriozola Zendoiak eginiko

Gradu Amaierako Lana

Euskal Ikasketetako Gradua

Euskal Herriko Unibertsitatea
Letren Fakultatea
Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak
2015-2016 Ikasturtea

AURKIBIDEA

0. SARRERA

1. AITZINEKOAK

1.1. Ikerketaren egoera

1.1.1. Sarrera

1.1.2. Zero hipotesia

1.1.3. Bokal eransketaren hipotesia

1.1.4. Kontsonante erorketaren hipotesia

1.1.3.1. Vennemannen hipotesia

1.1.3.2. Martineten hipotesia

1.1.5. Ondorioak

1.2. Corpora

1.3. Metodologia

1.3.1. Lehen noranzkoa

1.3.1.1. Eratorri/konposatu gardenak kendu

1.3.1.2. Intuizioa erabiliz eginiko sailkapena

1.3.1.3. Bibliografiaren laguntzaz egindako sailkapena

1.3.1.4. Neologismoak

1.3.1.5. Eratorri/konposaturen errekueratzea

1.3.1.6. Iragazkiak

1.3.2. Bigarren noranzkoa

1.3.2.1. *e-* aurrizkidun hitzak

1.3.2.2. *h-* galera erakusten duten hitzak

1.3.2.3. Maileguak

1.3.2.4. Maileguen eratorriak

2. EGUNGO EUSKARATIK AITZINEUSKARARA

2.1. Lehen analisia

2.1.1. Aurkezpena

2.1.2. Eratorri/konposatu gardenak

2.1.3. Intuizioz egindako sailkapena

2.1.4. Bibliografia erabiliz egindako sailkapena

2.1.5. Neologismoak

2.1.6. Etimologia ezezagunekoak

2.1.7. Ezkerralde iluna zuten eratorri/konposatuen errekueratzea

2.1.8. Iragazkiak

2.1.8.1. Iragazki fonotaktikoa

2.1.8.2. Iragazki geografikoa

2.1.9. Iragazkiak pasa dituzten hitzak

2.1.10. Bukaerako emaitzak eta grafikoak

2.2. Lehen analisiaren ondorioak

3. AITZINEUSKARATIK GAUR EGUNERA

3.1. Bigarren analisia

3.1.1. Aurkezpena

3.1.2. Aldaeren kentzea

3.1.3. Eratorri/konposatu eta aldaeren sailkapena

3.1.4. *e*- aurrizkidun hitzak

3.1.5. *h*- galdu dutenak

3.1.6. Maileguak

3.1.6.1. Maileguen lagina

3.1.6.2. Baztertutako maileguak

3.1.6.3. *e*- protetikoa

3.1.6.4. Latineko maileguak

3.1.6.5. Gaztelerakoak

3.1.6.6. Gaskoi-biarneseakoak

3.1.6.7. Frantsesezkoak

3.1.6.8. Beste erromantzetakoak

3.1.6.9. Zalantzazkoak

3.1.6.10. Maileguen grafikoa

3.1.6.11. Grafikoaren analisia

3.1.7. Maileguen eratorri/konposatu eta aldaerak

3.1.8. *e*- guztien jatorrien grafikoak

3.1.9. Grafikoen analisia

3.2. Bigarren analisiaren ondorioak

4. ONDORIOAK

4.1. Ondorioen hitzatzea

5. BIBLIOGRAFIA

0. SARRERA

Euskal gramatika historikoan asko aurreratu da CVC (kontsonante-bokal-kontsonante) Erro Monosilabikoaren Teoria (EMT) proposatu zenetik (Lakarra 1995 hh). Izan ere, harrezkero, erro, aurrizki, atzizki eta etimologia berriak aurkitzeaz gain, Mitxelenak berreraiki zuen aitzineuskara modernoa (AEM) baino zaharrago baten (AEZ) gramatika eta fonologia ezaugarri zenbait azaleratu dira. Paradigma aldaketa hau dela eta, ikertzaile zenbaitek aldarrikatu duen euskarazko hitz hasierako bokal ugaritasuna beste modu batean aztertu beharra bururatu zaigu, teoria berriaren arabera ez bailegoke bokalez hasten zen erro soilik AEZean.

Horregatik, eta Otxandorenaren (2015) GrALaren jarraipen gisa, *e*-z hasi hitzen azterketa burutu da lan honetan. Horrela, hitz hasieran balio morfologikoa eta fonologikoa duten bi bokalak, *i*- eta *e*-, aztertuta geldituko dira. Modu honetan, CVC EMT berresteko beste ekarpen txiki bat bederen egingo dugulakoan gaude. Nahiz eta gainerako hiru bokalak aztertzeke diren oraingo, aurrerapauso handia izango dela uste dugu, espero izatekoa baita gainerako bokaletan ere *i*- eta *e*- fonologikoen antzeko emaitzak izatea, edo konparagarriak behintzat. Gainera, lan honen bitartez bidea zabaldu nahi dugu egunen batean gainerako bokalok ere azter daitezen. Bestalde, euskal hitzen etimologiarako ere ekarpen garrantzitsua izan daitekeela dirudi, adituek aurkitutako etimologia ugari berresteaz gain, hauetako batzuk berri beharra ekar baitezake.

Lanaren norabidea bikoitza izan da: alde batetik, Ibon Sarasolaren *Euskal Hiztegian* (= *EH*) *e*- letraz hasten diren 3.300 sarrera ingurutik AEZeko fosilak izateko aukera dutenen portzentaia zenbatekoa den ikusi da, hots, aspaldiko hizkuntz egoera baten ezaugarriak fosilduta gorde ditzaketen hitzena. Beste aldetik, AEZeko fosilak izateko aukerarik ez duten formen analisia eginez, garai historiko edo modernoetan V-ugalketa hori zerk eragin duen azaldu nahi genuke, euskal fonotaktika diakronikoaren esparruan beste pauso bat emanaz.

Lana modu honetan antolatu dugu: lehenik, aditu zenbaitek euskarazko hitz hasierako bokalismoaz esan dutenaren inguruan hausnarketa egiten da, eta ondoren erabilitako corpusaren aurkezpena eta metodologiaren azalpena datoz. Jarraian, lanaren mamia bi noranzkotan antolatu dugu: lehenik, *e*-z hasitako egungo hitzetatik abiatuz, AEko fosilak izateko aukera dutenen bila egindako bidea aurkezten da, bide horretan ateratako emaitzak grafiko eta zenbakien bitartez erakutsiz eta berauen analisia eginez. Bigarrenik, lanaren lehen noranzkoaren bukaeran gelditu zaigun hitz kopuru hain

txikitik egungo ugaritasunera nola iritsi garen aztertzen da. Ugalketa honen kronologia bat egin nahi izan da eta horretarako lehenik hitz eratorri eta konposatuak aztertu dira, ondoren maileguak eta gero hauen eratorriak. Azkenik, lan hau egitean euskal fonotaktika diakronikoaren inguruan atera ditugun ondorioak aurkezten dira eta lanaren amaieran, eranskin gisa, irakurleari interesgarriak gerta dakizkiokeen datuak erakusten.

1. AITZINEKOAK

1.1. Ikerketaren egoera

1.1.1. Sarrera

Euskara historikoan hitz hasieran bokalak aurkitzea ohiko dela dirudi. Sarasolaren *EH* (2007) hartzen badugu, sarreren %33,60a osatzen dute bokalek, 1015 orritatik 341. Hauetatik ia bi heren *a*-k (%11'14, 113 or.) eta *e*-k (%9,86, 100 or.) hartzen dituzte, gainerako hiru bokaletan kopurua nabarmen jaisten delarik: *i*- (%6'10, 62 or.), *o*- (%4'25, 43 or.) eta *u*- (%2'27, 23 or.). Lakarrak (1996) dioenez, Azkueren hiztegiak ere antzeko emaitzak erakusten ditu *a*- eta *e*-rentzat baina *a*-n eta *e*-n, *ha*-z eta *he*-z hasitako hitzak ere biltzen ditu honek eta, beraz, euren portzentaia apur bat jaitsi behar dugu, *a*- (%9-ra) eta *e*- (%6'5-ra).

EMTk proposaturiko CVC erro kanonikoa onartzen badugu, ordea, hau ez bide zen horrela AEZean. *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)* aztertuz gero, *e*- eta *i*- gehienak aditz zaharren aurrizkiak direla ikus daiteke. Hauek kenduta, Sarasola eta Azkueren hiztegiko zenbakiak nahiko apaltzen dira. Horregatik, honako galdera hau egin beharko genuke: nola iritsi gara egungo kopuru nabarmen honetara?

Aditu zenbaitek egin du gogoeta hitz hasierako V-ugaritasunaren inguruan, Traskek (1997), euskal hitzen erdiak edo bokalez hasten zirela eta¹, hiru hipotesi garrantzitsuenak bildu zituen fenomeno horri eskainitako kapitulu oso batean.

1.1.2. Zero hipotesia

Hitz hasierako bokalismoa ez dagokio ez bokal eransketari eta ezta C-erorketari ere, baizik eta AEren fonotaktika preferentzia bati².

¹ Bataz bestekoa ateratzeko orduan Mitxelenak AEkoak izateko aukerarik ez zutela esandako hotsak kendu egiten ditu, beraz, portzentaia altuagoa ateratzen zaio.

² Fonotaktika preferentzia horren alde bi argudio ematen ditu: a) *senhar* eta *alhaba* bezalako hitzetako hasperenak AEn bokalarteko CC-ak aurreko silabari egokitzen zitzaizkiola adieraziko luke. b) C-koroariaren palataltzea ondoren datorren V-ak eragin beharrean aurretik dagoenak eragiten du.

1.1.3. Bokal eransketaren hipotesia

Schuchardtek (1893; ap. Trask 1997: 179) hitz hasierako *e-* eta *i-* bokaletan antzinako artikulu baten arrastoak ikusi uste zituen. Bengtsonen (1991, 1993; ap. Trask 1997: 179), ostera, ia hitz hasierako bokal guztiak izenak markatzeko aurrizkiak zirela.

1.1.4. Kontsonante erorketaren hipotesia

1.1.4.1. Vennemannen hipotesia.

Vennemanek (1994; ap. Lakarra 1996: 26) euskal hitzen erdiak baino gehiago bokalez hasten zirela ondorioztatu zuen, gehienak *a-z* (%17). Horretarako, Gorostiaaren (1953) *RS*-en hiztegian oinarritu zen. Esan beharra dago Mitxelenak (1953) iruzkin bat egin ziola lan horri estandar apalenak ere ez zituela betetzen markatuaz. Gainera, *RS*-en hasperen fonemikorik ez zen eta, beraz, *h-* etimologikoen artean (cf. Lakarra 2009, 2015a) egon behar luketen baino *V-* gehiago ikusten dira. Vennemanek hasperena bariazio librean dagoela dio, baina dakigularik ez da hori egiten duen euskal dialektorik. Berak ikusten duen hitz hasierako *V*-ugaritasun hau azaltzeko, *C*-laringal baten erorketa proposatu zuen, indoeuropeak izan zuenaren antzekoa, eta *a*-ren nagusitasuna azaltzeko berriz, laringal hori erori aurretik jasandako $V + h > ah > a$ tinbre aldaketa. Trasken (1997: 180) azaldu bezala, ordea, ez dugu laringalen arrastorik euskaraz, ez hitz hasieran eta ezta beste posizioetan ere³.

1.1.4.2. Martineten hipotesia.

Martinetek (1955) ere *C*-erorketaren alde egiten du eta euskarazko hitz hasierako bokalismoa berak proposatutako kontsonantismoarekin lotzen. Bere iritziz, hitz hasierako herskari *fortis*-ak hasperendunak ziren Mitxelenak berreraikitako *AE* baino garai zaharragoko batean. Hauek ahulduz joango ziren, lehendabizi frikari bilakatuz, ondoren hasperen, eta azkenik desagertuaz, hasperena galdu zuten hizkeretan: $Th > h > \emptyset$ ⁴.

1.1.5. Ondorioak

Ikusten denez, hainbat proposamen izan da hitz hasierako bokalismoaren inguruan baina Martinet eta Trasken azalpenek dirudite egokienak. Lehenak berak proposaturiko kontsonantismoa frogatu nahi du eta ez du argudio gehiegirik ematen hitz hasierako

³ Hualdek (2006) euskal azentuaren bilakaera azaltzeko proposatzen ditu *C*-laringalak.

⁴ *AE*ko hitz hasierako herskariaren galeraren arrastoak badirela dio Trasken (1997): a) Eko *kau*, *kori*, *kura* eta aezkerako *gau*, *gori*, *gura* bezalakoak. b) Itxuraz zeltak diren **karr* bezalako erroek *har* ematea euskaraz. c) Atzizki nahiz izen izan daitezkeen zenbait hitzek herskaria erakustea atzizki bezala jokatzean: *ume* baina *katakume*. d) Iparraldeko akitaniera eta hegoaldekoaren arteko desberdintasunak zenbait hitzetan: *Talsco* vs *Halsco*.

bokalismoaren arrazoiarentzako. Bigarrenak, aldiz, hizkuntz argudio sendoak ematen ditu, bai zero hipotesiaren alde eta baita hitz hasieran eroritako herskariaren arrastoak aurkitzerako orduan ere.

EMTk proposaturiko CVC erro kanonikoa onartzeak, ostera, beste analisi bat eskatzen du gai honen inguruan, AEZean ez baitzen V-z hasten zen errorik teoria honen arabera. Jarraian guk egindako azterketaren nondik norakoak azaltzen dira; corpusaren aurkezpena eta aukeraketaren zergatia datoz lehenik eta erabilitako metodologiaren azalpena ondoren.

1.2. Corpora

Erabilitako corpora Sarasolaren *EHren* (2007) *e-* hizkiaren atala da. Esan gabe doa, beste hiztegi bat erabili bagenu, Azkuerena esaterako, hasierako corpora desberdina zatekeela. Azken honek maileguak saihesteko ahalegin berezia egin zuen; Sarasolak, berriz, eskuzabalago jokutzen du haiekin. Gainera, Azkuek aldaera gehiago jasotzen dituen bitartean, honek euskara batuago bat islatzen du. Azken edizio honetan are gehiago nabari da joera hori, lehenengoan (1996) ez ziren *Hiztegi Batu*ko 2500 bat sarrera berri sartu dituela baitio Sarasolak.

Lanaren helburua, ordea, ez da dialektologia azterketa bat egitea. Azkueren aldaera guztien azterketak lana arrunt konplikatuko luke, gainera, haietariko gehienak Euskara Batu Zaharraren (EBZ) ondorengoak dira eta lanaren helburua euskara zaharragoko bateko formak izan daitezkeenak aurkitzea da.

Bestalde, jakitun gara hiztegi batuago batek gure lanerako oztopoak ere badituela. Esaterako, Sarasolaren hiztegian *ikusi* eta *ibili* onetsi dira *ekusi* eta *ebili*-ren ordeztan, nahiz eta jatorrian *e-* bat izan aditz horiek. Antzeko zerbait gertatzen da *etxura/itxura* bezalako bikoteekin ere. Nahiz eta kasu hau mailegua izan, egon litezke horrelako bikoteak euskal ondare zaharreko hitzetan ere. Dena den, portzentaia oso txikia osatuko lukete corpus osoarekin alderatuz eta azterketaren emaitzetan nabaritutako aldaketa zeharo txikia litzateke.

Sarasolaren hiztegia operatiboagoa da Azkuerena baino: batetik, hitz bakoitzaren 1. agerraldiak eskaintzen dituelako, eta bestetik, erabakiak hartuak dituelako jada, hau da, ez dugu zein aldaera sartu eta zein baztertu erabakitzen ibili behar izan (nahiz haren irizpideak eta gureak —historiko-etimologikoak— beti bat ez etorri). Zalantzarik gabe, egokiena Sarasolaren tamainako euskara zaharreko hiztegi bat izatea litzateke baina tamalez ez da horrelakorik gurean. Beraz, azkenean haren hiztegia erabiltzea hobetsi

dugu, nahiz eta bukaeran emaitza antzekoak esperoko genituzkeen beste edozein hiztegiarekin ere. Hala ere, Azkueren hiztegia ere erabilgarri suertatu zaigu, formen hedadura eta aldaerak eskuratu ahal izateko.

1.3. Metodologia

1.3.1. Lehen noranzkoa

Lanaren lehen helburua AEko fosilak izan daitezkeen *e-z* hasitako hitz soilak (erroak) aurkitzea izan da, hots, aspaldiko hizkuntz egoera baten informazioa egungo euskaran fosildurik gorde duten formak.

Lakarrak (2003) bost sailetan sailkatzen ditu hitzak azterketa etimologikoan: mailegu, aldaera, eratorri/konposatu, fonosinbolismo eta etimologia ezezagunekoak. Azken hauek bakarrik dute fosilak izateko aukera, hau dela eta, talde horretako hitzen bila aritu gara lehenik. Egia esan, bost talde horiek bi lirateke berez: etimologia ezezagunekoak eta etimologia ezezagunekoak. Gradu Amaierako Lan honen bigarren zatia egiteko, ordea, interesgarria zen bost talde hauetan banatzea, bokal ugalketaren azterketa errazago eta hobeto uler baitaiteke horrela. Gainera, sailkapen hau da tradizio aurreratuagoko hizkuntzetako hizkuntzalaritza historikoko adituek (Meilletek indoeuropearaz, adib.) erabili izan dutena.

1.3.1.1. Eratorri eta konposatu gardenen kentzea: Hasi baino lehen, eta gure asmoak diakronikoak izanik, gaur egungo edozein euskal hiztunentzat eratorri edo konposatu gardenak diren hitzak kendu ditugu, hots, egun indarrean dauden atzizkiak dituztenak eta hitz elkartu nabarmenak direnak. Maileguen eratorpen gardenak ere kentzea erabaki dugu: *ebanjelio*, *ebanjelista*, *ebanjelizatu*, *ebanjelizazio* bezalakoetan *ebanjelio* bakarrik utzi dugu. Era berean jentilizioak ere.

1.3.1.2. Intuizioa erabiliz egindako sailkapena: Bigarren fase batean, aitzinean aipaturiko bost taldeetan banatu ditugu zerrendan gelditutako hitzak. Lehen sailkapen hau geure intuizioa erabiliz egin dugu, hau da, bibliografiarik gabe, argi eta garbi talde batean edo bestean sartzen zirenak sailkatu ditugu, beti ere zalantzarik ziren guztiak azkeneko (ezezagunen) taldean sartuz.

1.3.1.3. Bibliografia erabiliz egindako sailkapena: Hirugarren fasean azterketa sakonago bat egin da, honako lanotan oinarrituz: Arbelaitz (1978), Agud eta Tovar (1988-95), Coromines eta Pascual (1980-91), Mitxelena (1961-77), Palay (1932-34), Azkue (1905-06) eta *OEH*. Bibliografia honen laguntzaz, hots, adituen etimologiak kontuan hartuz,

berriro ere sailkapen bera ezarri zaie gelditzen ziren hitzei; hor aurkitzen ez genituen etimologia zenbait Joseba Lakarraren laguntzaz argitu dira.

1.3.1.4. Neologismoak: Etimologiarik gabekoen artean Larramendiren neologismo ugari daudela konturatu gara eta baita Sabino Aranek sortutako zenbait forma ere. Helburua fosilak izan litezkeen hitzak aurkitzea zenez, kendu egin ditugu aipatu hitzok zerrendatik. Era berean, XX. mendearen bigarren erdia baino lehen dokumentatu gabeko hitzak ere kentzea erabaki dugu, ez baitute AEkoak izateko aukerarik.

1.3.1.5. Ezkerralde iluna zuten eratorri konposatuen errekueratzea: Aurreko atalean eratorri/konposatuen atalera bidali ditugun zenbait hitz bosgarren sail honi gehitu behar izan dizkiogu. Hitz horien bigarren zatia identifikatzea lortu dugu baina ezkerraldekoa ez: *erra-tz*, *en-bor*... Nahiz eta eratorri/konposatuak izateko itxura duten, ezkerraldean dagoen zatiak badu AEko fosila izateko aukerarik identifikatzen ez dugun bitartean, beraz, etimologia ezezagunekoaren taldera aldatu ditugu.

1.3.1.6. Iragazkiak: Bi iragazki ezarri zaizkie bosgarren sailean gelditu hitzei forma modernoak kendu asmoz. Lehena geografikoa izan da, hots, ukipenean ez dauden bi euskalkitan gutxienez dokumentatua izatea. Bigarren iragazkia fonologikoa izan da, hots, Mitxelena (1957, 1977) AEMrako berreraikitako sistema fonologikoaren arabera zilegi izatea⁵.

1.3.2. Bigarren noranzkoa

Behin fosilak izan daitezkeen formak aurkituta, lanari 180 gradutako bira eman diogu eta *e-z* hasitako hitzen kopuru hain urritik 3.300tara nola igaro garen aztertzeari ekin diogu.

1.3.2.1. *e-* aurrizkia duten hitzak: Hitz hasierako V-ugalketa kronologikoki aztertzea iruditu zaigu interesgarrien, horregatik, *e-* aurrizkia duten eratorri/konposatuak aztertu ditugu lehenik.

1.3.2.2. *h-* galera erakusten duten hitzak: Bigarrenik hasperen erorketa erakusten duten eratorri/konposatuak aztertu ditugu.

1.3.2.3. Maileguak: Ideala mailegu guztiak aztertzea zen baina 655 aztertzea gehiegizkoa iruditu zaigu mota honetako lan baterako, horregatik, lagin bat aukeratu eta maileguen %20a aztertu dugu. Lehenik modernoak edo azterketarako interesik ez

⁵ /p/, /f/ eta /m/ hotsak ez dira AEMkoak, gainera, diptongoak eta kontsonante bilkurak ezinezkoak ziren eta ez zen leherkaririk hitz bukaeran.

dutenak (eliz-esparrukoak gehienak) kendu ditugu⁶. Gelditzen direnak honela sailkatu ditugu: latineko, gaztelerako, gaskoi-biarneseko, frantseseko eta bestelako erromantzetakoak. Horretarako Guterren (1989) mailegu geruzen azterketa baliagarri suertatu zaigu baina gehienbat Mitxelena (1987), Coromines eta Pascual (1980-91) eta Palay-ren (1932-34) lanak erabili ditugu.

1.3.2.4. Maileguen eratorriak: Azkenik, formarik modernoak aztertu ditugu, hau da, maileguen eratorriak.

2. EGUNGO EUSKARATIK AITZINEUSKARARA

2.1. Lehen analisia

2.1.1. Aurkezpena

Zati honetan *1.3.1* atalean aipatutako metodologia aplikatuz eginiko analisia erakusten da. Bertan, *e-* letraz hasitako gaur egungo 3300 hitz ingurutik AErako fosilak izateko aukera duten formen bila aritu gara, hots, aspaldiko hizkuntz egoera baten ezaugarriak fosildurik gorde dituzten hitzen bila.

2.1.2. Eratorri/konposatu gardenak kentzea

Gaur egungo edozein hiztunentzat eratorri/konposatu gardenak diren hitzak kendu ditugu oso modernoak izan behar baitute. Esan beharra dago oso eskuzabal izan garela hitzak zerrendan mantentzeko orduan, ez baikenuen zerrendatik kendu nahi fosila izan zitekeen formarik. Horregatik, eratorri/konposatu zeharo nabarmenak ezabatu ditugu bakarrik lehen fase honetan: *esanahitsu*, *esanarazi*, *esanbidek...* bezalakoak kendu ditugu baina, *eguzki*, *etxola*, *ertain...* bezalakoak mantendu egin ditugu momentuz. Beraz, 3.300etik 1.105era jaitsi da zerrenda.

2.1.3. Intuizioa erabiliz egindako sailkapena

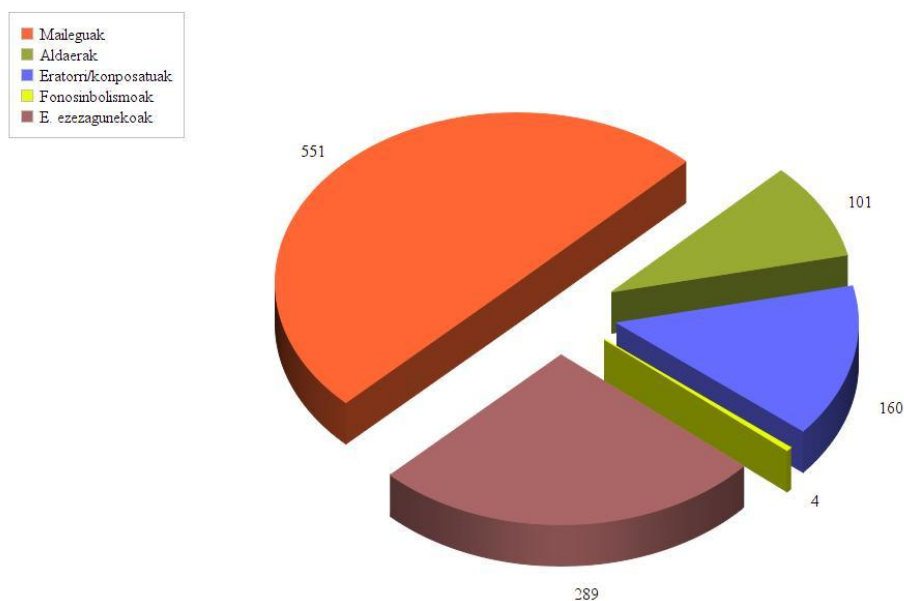
Gorago (*1.3.1.2.*) esan bezala, bigarren fasean 1.105 hitzok bost taldetan sailkatu ditugu, bibliografiarik erabili gabe, intuizio hutsez. Jarraian, ateratako emaitzak eta beraien grafikoa eskaintzen dira.

- 1) Maileguak: 551
- 2) Aldaerak: 101
- 3) Eratorri/konposatuak: 160
- 4) Fonosinbolismoak: 4

⁶ Forma hauek, itxurak gorabehera, modernoak dira, hots erdiarotan sartuak euskarara, ez lehenago; beraz, ez dira partez baino hizkuntzaren bilakabidearen lekuko.

5) Jatorri ezezagunekoak: 289

1. Grafikoa: lehen sailkapena

2.1.4. Bibliografia erabiliz egindako sailkapena

Hirugarren fasean, 1.3.1.3 atalean aipatutako bibliografia erabiliz eta Lakarrak proposaturiko etimologiaren laguntzaz, sailkapena gehiago findu dugu. Fase honen amaieran 44 hitz bakarrik gelditu zaizkigu etimologiarik gabe.

2.1.5. Neologismoak

Etimologia ezezaguneko 44 hitz horien artean, 18 neologismoak ziren, Larramendirenak gehienak, Aranarenak gutxi batzuk eta XX. mendearen bigarren erditik aurrera azaldutakoak beste batzuk. Lanaren helburua diakronikoa izanik, kendu egin ditugu forma horiek zerrendatik eta eratorri/konposatuen sailera eraman, hauek dira: *egokinde* “filosofia”, *ekadoi* “1. zuzentasuna, 2. epailea”, *ekar* “bakuna, xumea”, *ekarrai* “1. adiurrea, izaera, 2. jaiera, zaletasuna”, *ekauta* “aldundia, diputazioa”, *ekida* “eraikuntza, eraikina”, *erakai* “zioa”, *erasti* “unea”, *ergai* “unea, mementoa”, *erlaitz* “eraikuntza baten goialdeko irtengunea”, *eronde* “gubernua”, *ersukai* “eztul belarra”, *ertohil* “ugari”, *esonde* “aholkua”, *espatu* “xafla egitura duen mea”, *etartu* “onartu”, *etoi* “saltzailea, saldukeria egiten duena” eta *ezkai* “ezpaindunen familiako landarea”.

2.1.6. Etimologia ezezagunekoak

Fase honen amaieran honako 26 formak gelditu dira etimologia ezezaguneko artean: *egia*, *egun*, *egur*, *ehi* “erraza”, *ekandu* “ohitura”, *ekuru* “geldirik”, *eli* “abere taldea”, *enas* “zikin”, *enda* “arraza”, *endai* “pala”, *endalar* “arkasatsa”, *endes* “zikin”, *enpesa* “almidoia”, *enpo* (*egin*) “asetu”, *enura* “zalantza”, *epel*⁷, *eper*, *ergi* “zekor”, *errai* “animalia baten barne organoak”, *erreus* “1. urduria, 2. balio ez duena”, *eskilaso* “hegaztia”, *espa* “1. irrika, 2. kexa, 3. inbidia”, *estolda* “lurpeko erretena edo kanala” “*etzi*, *ezkel* “begi-okor” eta *eztanda*.

2.1.7. Ezkerralde iluna duten eratorri/konposatuak batu

Aurreko fasean, nahiz eta atzizki bat identifikatu ezkerralde iluna zuten hitzak eratorri/konposatu sailean utzi ditugu geroago errekuiperatzeko asmoz. Izan ere, nahiz eta eratorri/konposatu itxura guztia duten, ezkerraldeko elementuak jatorri ezezaguneko izaten jarraitzen du identifikatzen ez dugun bitartean. Beraz, lanaren fase honetan errekuiperatu eta etimologia ezezaguneko taldean sartu ditugu. Hitzok hauek dira: *eltze* “lapikoa”, *eltzun* “makala, zuhaitza”, *enbor*, *erratz*, *ertun* “zorigaiztoko”⁸ *ezkaratz* eta *ezpain*. Zazpi forma hauek aurreko 26ei batu dizkiegu, beraz, 33 hitz gelditu dira etimologia ezezaguneko taldean.

2.1.8. Iragazkiak

Iragazki bi ezarri dizkiegu etimologia ezezaguneko artean gelditutako hitzoi: fonotaktikoa eta geografikoa. Bi hauek gaintitzen ez dituzten hitzak EBZ ondorengoak izan beharko lukete, dela garai modernoagoko fonotaktika erakusten dutelako, dela euskalkiren baten berrikuntzak direlako.

2.1.8.1. Iragazki fonotaktikoa: 3.1.6. atalean aipatu bezala, Mitxelenak AEMrako berreraiki sistema fonologikoaren arabera zilegi izatea litzateke. 33 hitzok gaintitu dute iragazki hau. Badira /p/ hotsa duten hiru forma, *eper*, *espa* eta *ezpain*, baina bik txistukari ondorengo neutralizazioa erakusten dute. *Eper*-eko /p/ hotsa, berriz, konposaketako bigarren osagaien sortua izan liteke. Beraz, utzi egin ditugu forma horiek.

2.1.8.2. Iragazki geografikoa: Indoeuroperaren kasuan, ukipenean ez dauden hiru hizkuntzatan dokumentaturik egotea proposatu izan ohi da. Gure kasuan, ukipenean ez

⁷ Nahiz eta Mitxelenak latineko *tepulus* formarekin lotu, etimologia ezezaguneko artean uztea hobetsi dugu.

⁸ Etimologia **eri-dun* izan daitekeela dirudi baina badaezpada uztea erabaki dugu.

dauden hiru dialektotan dokumentatutako etimologia ezezaguneko hitzak izatea oso zaila denez, ukipenean ez dauden bitan dokumentatuta egotea nahikoa dela deritzogu iragazkia pasatzeko. Esan bezala, helburua ez da ahalik eta hitz gehien nola edo hala kentzea, alderantziz baizik, ahalik eta eskuzabalen izaten saiatu gara lan guztian zehar AErako fosila izan daitekeen forma oro zerrendaren barruan gera dadin.

Horregatik aukeratu dugu Bonaparteren euskalkien sailkapena, Mitxelenak (1964: 15) esan bezala “oso praktikoa eta operatiboa” izateaz gain, Zuazoren (1998) sailkapenean baino euskalki gehiago baita bertan. Gainera, erabaki horrek lana erraztu digu, *OEH* gehiago egokitzen baita printzearen sailkapenera.

Hona hemen iragazki hau gainditu gabeko formak eta beraien kokapen geografikoa⁹: *ehi* (NB, Z), *ekandu* (B), *ekuru* (E, Z), *enas* (G, NG), *enda* (B), *endalar* (G, B), *enpesa* (NB, Z), *enpo* (*egin*) (NG), *enura* (NG), *erreus* (Z), *estolda* (B) eta *eztanda* (G, B).¹⁰

2.1.9. Iragazkiak gainditu dituzten hitzak

Aipatu iragazkiok gainditu ondoren 21 hitz bakarrik gelditu dira fosilak izateko aukera dutenen artean. Egungo 3.300 hitzen %0,63a da hau eta gure lan etimologikoaren abiapuntu izan diren 1105en % 1,9a.

Iragazkiak igaro dituzten etimologia ezezaguneko hitzak ondorengoak dira: *egia*, *egun*, *egur*, *eli*, *eltze*, *eltzun*, *enbor*, *endai*, *endes*, *epel*, *eper*, *ergi*, *errai*, *erratz*, *ertun*, *eskilaso*, *espa*, *etzi*, *ezkaratz*, *ezkel* eta *ezpain*.

2.1.10. Bukerako emaitzak eta grafikoak

Jarraian, lanaren lehen zati honetan egindako analisiaren emaitzak, portzentaiak eta grafikoak aurkezten dira, (2) grafikoan bukaerako datuak eta (3)-n lehen analisisan etimologia ezagunekoaren artean geratutako 289 hitzen sailkapen berria (1105en sailkapen zehatza eta 289ren analisisa eranskinetan dago).

Guztira: 1105

- 1) Maileguak: 655 (%59,27)
- 2) Aldaerak: 106 (%9,59)
- 3) Eratorri / konposatuak: 313 (%28,33). Ezkerralde iluna zuten eratorri/konposatuak kendu ondoren: 306 (%27,69)

⁹ Laburduren esanahia honakoa da: NB Nafarroa Beherea, Z Zuberoa, B Bizkaia, R Erronkari, G Gipuzkoa eta NG Nafarroa Garaia.

¹⁰ Gerora euskalki gehiagotara hedatu den forma da, ziurrenik euskara batuaren eraginez, baina tradizioaren arabera, B eta Gko forma da.

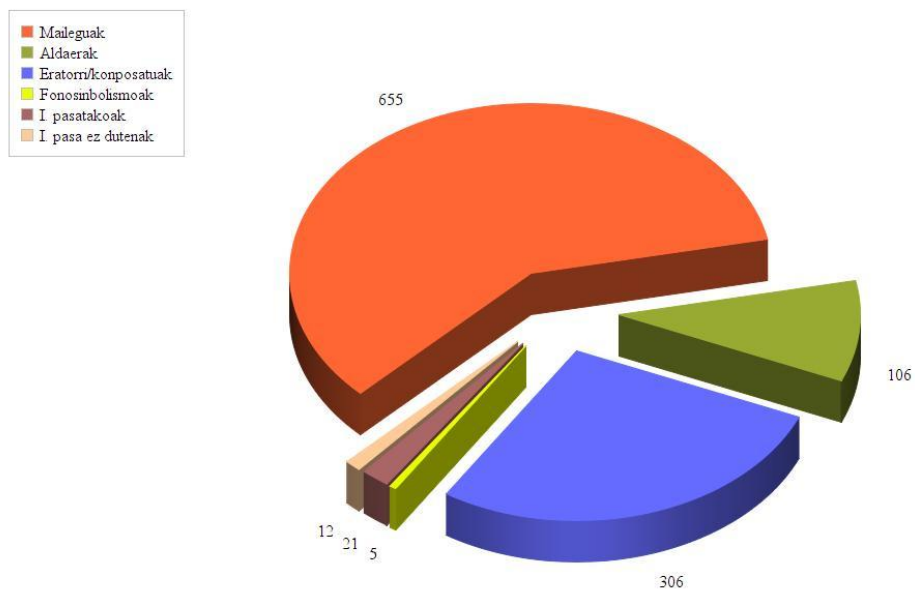
4) Fonosinbolismoak: 5 (%0,45)

5) Etimologia ezezagunekoak: 26 (%2,35). Ezkerralde iluna zuten eratorri/konposatuak batu ondoren: 33 (%2,99)

a) Iragazkiak gainditu dituztenak: 21 (%1,9)

b) Iragazkiak gainditu ez dituztenak: 12 (%1,09)

2. Grafikoa: bigarren sailkapena

Guztira: 289

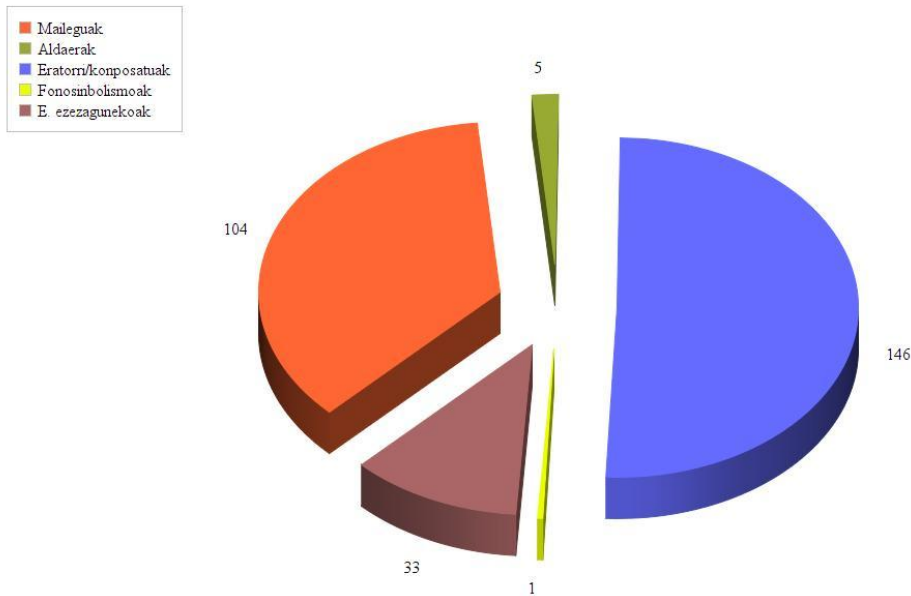
1) Maileguak: 104

2) Aldaerak: 5

3) Eratorri/konposatuak: 146

4) Fonosinbolismoak: 1

5) Etimologia ezezagunekoak: 33

2.2. Lehen analisiaren ondorioak

Lanaren lehen atal honetan *e*-z hasitako AEko fosilak izateko aukera duten hitzen bila ibili gara, hots, aspaldiko hizkuntz egoera bateko ezaugarriak fosildurik gaur eguneraino gorde dituztenen bila. Hasi aurretik, gaur egungo hitzuntzat eratorri/konposatu gardenak diren hitzak kendu ditugu. Ondoren, gelditu diren 1105ak bost taldetan sailkatu ditugu: mailegu, aldaera, eratorri/konposatu, fonosimbolismo eta etimologia ezezagunekoak. Hau egiterako orduan zuhurtzia guztiz jokatu dugu, hitz bat lehenengo lau taldeetako batean sartzeko pisuzko arrazoirik aurkitzen ez bagenuen bosgarren taldean utziaz. Zuhurtzia berdinarekin, ezker alde iluna zuten formak errekuperatu ditugu eta etimologia ezezagunekoei batu dizkiegu. Antzeko zerbait esan liteke iragazkiez ere, ahalik eta eskuzabalen jokatu da fosila izateko aukera txikiena duen formarik bazter ez zedin.

Gorago (1.3.1.3.) aipatu bezala, bibliografiarekin argitu ezin izan diren etimologia asko Joseba Lakarraren laguntzaz argitu behar izan dira. Hala ere, etimologia ezezaguneko 21 hitzen jatorria azaltzeko gelditu zaigu oraingoz, 33 iragazkiak gainditu ez dituztenak batuz gero. Aipatu hitzok ez lirateke AEko erro EMTren arabera. Espero dugu etorkizuneko lanetan hitz horien etimologiak pixkanaka argitzen joango direla.

Hala ere, lanaren zati honetan AEn ez legokeela *e*-z hasten zen errorik ondoriozta liteke. Sarasolaren hiztegiko 3.300 hitzetatik abiatu eta 21era jaitsi dugu

zerrenda. 21 hitzok portzentaia hain txikia osatzen dutenez (%1,9), pentsatzekoa da noizbait %0 edo hortik hurbil izango zela, portzentai baztergarria dugu, nolana ere.

Dena den, gehienez ere euskara batu zaharrera (EBZ) iritsi gara forma hauen analisiarekin, inolaz ere ez AEMra, eta are gutxiago AEZera. Atzera egin ahal izateko EBZ eta AEM berreraiki beharko lirateke. Beraz, bada oraindik zer egin (ik. Mitxelena 1981, Lakarra 2014).

Orain arte zenbait adituk (Schuchardt, Vennemann, Trask...) hitz hasierako bokalismoaz esan dutenaren inguruan gogoeta berri bat egiteko moduan gara, ordea: batetik, zero hipotesia baztertu liteke, AEk ez bailuke berezko ezaugarri hitz hasierako bokalismo hori.

Bestetik, V-eransketak eta C-erorketak ez dirudite fenomeno honen eragile nagusiak direnik: bagenekien hasieratik eratorpena izan dela azken urteetako e-ugalketaren arrazoi nagusia, 3.300 hitzetatik 2.195 kendu baititugu gainbegiratu batean. Kendutako hitz hauek nahiko modernoak izan behar dute eratorpen-atzizki nabarmenak baitituzte edo hitz konposatu gardenak baitira. Gelditu zaizkigun 1105 hitzek, ordea, orokorrean zaharragoak izateko itxura dute, nahiz eta hauetako asko ere erlatiboki modernoak bide diren. Beraien artean ia %60a maileguak dira. Dirudenez, garai zaharragoko batean, baina erromatarrak etorri ondoren dena den, mailegaketa izan zen hitz hasierako V-ugaltzearen arrazoi nagusia.

Harrigarri bada ere, adituok egindako hipotesi nagusietan ez zen mailegaketaren arrazoi aipatu ere egiten. Betidanik lotu izan dira hitz hasierako herskari ahoskabeak maileguekin baina horko bokalismoa euskal jatorrikoa dela uste izan da denbora luzez. Beraz, hemendik aurrera ikuspegia aldatu beharra dagoela dirudi eta mailegaketak fenomeno honetan izan duen parte kontuan izan. Dena den, mailegaketa hau ez bide zen jazo dena garai berean, horregatik, ondorengo atalean maileguen azterketa sakonago bat egingo dugu.

Eratorki/konposatuek ere (%27) nahiko talde esanguratsua osatzen dute eta baita aldaerek ere (ia %10). Bi talde hauetako zenbait forma latinaren aurretik sortuak direla dirudi, beraz, garai zaharrago hartako hitz hasierako V-ugaltzeak, mailegaketaz gain, beste arrazoi batzuk ere izan zituen. Hurrengo pausoa, beraz, V-ugalketaren arrazoi horiek aurkitzea litzakete eta berauen nolabaiteko kronologia bat eraikitzea.

3. AITZINEUSKARATIK GAUR EGUNERA

3.1. Bigarren analisia

3.1.1. Sarrera

Aurreko atalean *e-z* hasten diren egungo 3.300 hitzetatik AErako fosilak izan daitezkeen bila ibili gara. Zerrenda 1.105era jaitsi da lehen gainbegiratuan, egun ere emankorrak diren atzizkidun eratorriak eta konposatu gardenak kenduta. Lehen sailkapenean, 289 hitz gelditu dira etimologia ezezaguneko artean. Bibliografiaren laguntzaz 33ra jaitsi dugu zerrenda: horietako 21ek bakarrik igaro dituzte iragazkiak eta 12 kanpoan gelditu dira. Azken hauek, iragazkiak gainditu dituztenak baino zalantza handiagoarekin noski, badute zahar izateko aukerarik. Hala ere, 2.2 atalean aipatu bezala, forma hauek ezin dute EBZ baino zaharrago izan. Momentuz atzerago joaterik ez eta, aurrera egin behar. Beraz, hain kopuru urritik gaur egungo 3.300 hitzetara nola iritsi den aztertzeari ekingo diogu.

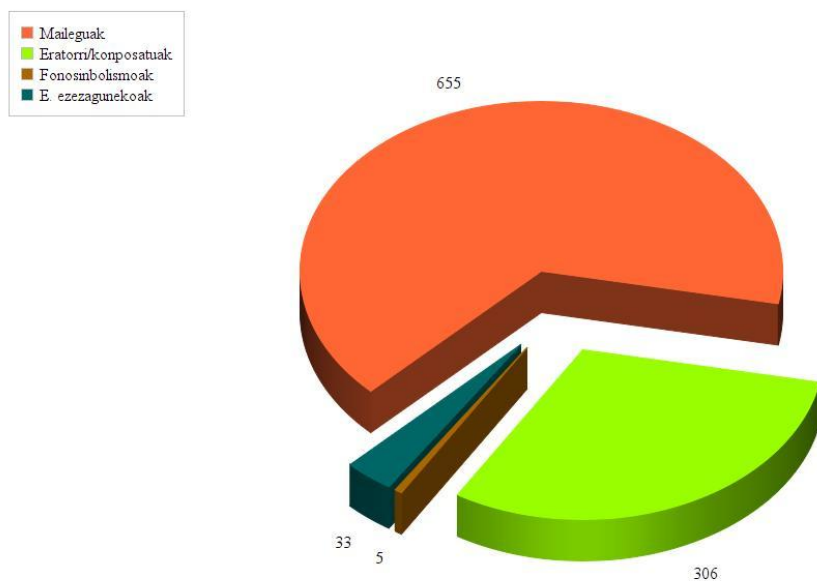
Azterketa kronologikoki egitea iruditu zaigu egokien; horregatik, *e-* aurrizkia duten hitzak aztertu ditugu lehenik, gero hasperen erorketa islatzen duten formak, ondoren maileguak, eta azkenik, hauen eratorriak.

3.1.2. Aldaeren kentzea

Aldaerak baztertu egin ditugu lanaren zati honetan, lexema bera bi aldiz kontatzea izango bailitzateke hori. Beraz, hona hemen lanaren abiapuntu izan diren hitzen sailkapen, kopuru, portzentaia eta grafiko berriak.

Guztira: 999

1. Maileguak: 655 (%65,57)
2. Eratorri/konposatuak: 306 (%30,63)
3. Fonosinbolismoak: 5 (%0,5)
4. Etimologia ezezagunekoak: 33 (%3,3)

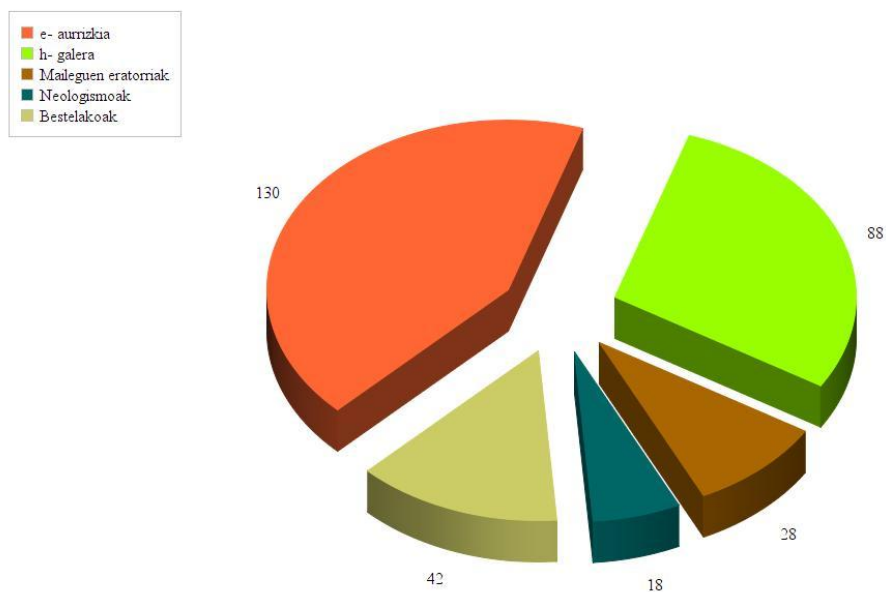
3.1.3. Eratorri/konposatuen sailkapena

Lanean hasteko, bost taldetan sailkatu ditugu eratorri/konposatuak: *e-* aurrizkia dutenak, hitz hasieran hasperen galera izan dutenak, maileguen eratorriak, neologismoak eta bestelakoak¹¹. Hona hemen ateratako emaitzak:

Erorri/konposatuak: Guztira: 306

1. *e-* aurrizkia: 130 (eratorrien %42,48, guztien % 13,01)
2. *h-* galera: 88 (eratorrien %28,76, guztien %8,81))
3. Maileguen eratorriak: 28 (eratorrien %9,15, guztien 2,80)
4. Neologismoak: 18 (eratorrien %5,88, guztien % 1,8)
5. Bestelakoak: 42 (eratorrien 13,73, guztien 4,2)

¹¹ Talde honetan etimologia ezezagunekoan artean utzitako beste formen gainean eratorriak, *egurats*, *eltzeitsu...* partikula gramatikalak, *edo*, *ei*, *eta*, *ez...* C- erorketa izan dutenak (**der-der > eder, bere > ere...*), etab. sartu dira.

3.1.4. e-aurrizkidun hitzak

Badirudi *e-aurrizkiak* izan duela pisurik hitz hasierako V-ugalketan, eratorrien %42a osatzen dute eta analisi honen abiapuntuko 999en %13a. Gainera, etimologia ezezagunekoaren artean utzi ditugun *egun* eta *egur* bezalakoetan ere *e-aurrizki* bat den susmo handia dugu. Hori egia balitz, 5. taldeko *egurats*, *eguzki* eta beste forma asko ere oraingo honetan sartu beharko genituzke.

Guzti honekin, ondoriozta liteke hitz hasierako V-ugalketak beste fase indartsu bat izan zuela mailegu olatuak etorri baino askoz lehenago, aurrizkitzearen bitartez bi silabako hitzak agertzen hasi ziren garaian, hau da, AEZetik AEMrako bidean.

3.1.5. h-galera duten hitzak

Oso talde esanguratsua osatzen dute hauek: *heren-suge* > *ersuge*, **hez-dul* > *eztul*, **her-tz-gu* > *esku*... Zehazki 88 formatan identifikatu ahal izan dugu hitz hasierako hasperenaren galera, hau da, abiapuntuko 999 hitzen %8,81ean. Hau Martineten hipotesiaren aldeko datu bat izan liteke, beharbada; hala ere, ezin da frogatu hasperen guzti horiek herskari batetik datozenik, Mitxelenak (1977) esan bezala jatorrizkoak ere izan baitaitezke.

3.1.6. Maileguen analisia

Laugarren grafikoak erakusten duen bezala, mailegaketa izan da hitz hasierako bokalismoaren eragile nagusi (%65), garai oso modernoko eratorpena kontuan izan gabe, noski. Beraz, ondorengo lerroetan maileguen analisia azalduko dugu.

3.1.6.1. Maileguen lagina: Gorago aipatu bezala (1.3.2.3.), maileguen kopurua handiegi zen guztiak aztertu ahal izateko. 653 maileguren jatorria eta kronologia aztertzeak beste GrAL batetarako lana emango luke gutxienez. Badakigu ideala hori izango zela, baina berauen %20a aztertzeak lehenengo hurbilketa baterako nahiko emaitza fidagarriak eman ditzakeelakoan gaude. Lagina prestatzerako orduan bost mailegutatik bat sartu dugu aztergai, horrela, 655 mailegutatik 131rekin geldituaz.

3.1.6.2. Baztertutako maileguak: Jarraian datozen formak baztertu ditugu ikerketa honetarako esanguratsu ez direlakoan, dela oso modernoak, dela eboluzio desberdin bat izan duten elizaren esparruko hitzak direlako¹². 42 hitz baztertu ditugu, beraz; gure kalkuluen arabera, 999 hitzen %21a horrelako mailegu modernoek osatuko lukete. Hona hemen bazterturiko hitzak:

Ebano, edelweiss, edukazio, egoista, ekinozio, eklipse, ekuazio, elektrodo, elipse, emisor, endogeno, entzefalo, epentesi, epigrama, epistola, ergatibo, erlazionatu, erosio, erradiadore, erradiografia, erredakzio, erreperitorio, erretolika, erribonukleiko, erromaniko, eskifaia, esoteriko, espektro, espiral, esplotatu, espresio, estalagmita, estetika, estimulu, estrato, estreptokoko, estuario, eszena, etanol, etika, eukaristia eta existitu.

3.1.6.3. *e*-protetikoa: Irakurleak nabarituko du bazterturiko hitzen artean *r*-aurreko *e*-protetikoaren portzentaia nahiko altua dela, zehazki, azterturiko 131 maileguen %35a osatzen dutela. Honek datu garrantzitsu bat ematen digu hitz hasierako *e*-ren ugaltzeaz, maileguen %35a *e*-protetikoa izateak lanaren abiapuntu genituen 999 hitzetatik %22,95a dela esan nahi baitu. Horra hor, beraz, *V*-ugaltzea eragin duen beste faktoreetako bat.

Gainera, nahiz eta hain ugari ez izan, *A*-n ere *a*-protetikoa aurkitzea espero izatekoa da, *arratoi*, *arraza* eta abar bezalako formetan. Zehazki, *arr*-hasitako hitzek 7,5 orri hartzen dituzte Sarasolaren hiztegian eta *err*-hasitakoek 14, ia bi aldiz gehiago.

¹² Gorago esan bezala, hitz hauek ez dira jatorritik zuzenean euskarara sartuak eta, beraz, ez dira honen bilakabide osoaren lekuko.

Badakigu hauek denak ez direla *a-* eta *e-* protetikoak dituzten hitzak izango, baina ideia bat egiteko bederen balioko du.

3.1.6.4. Latineko maileguak: Laginari 3.1.3.1 atalean esandako 42 mailegu modernoak kenduta, 89 gelditu zaizkigu aztertzeko. Hauen artean, latin garaiko forma ziurtzat bi baino ez ditugu hartu, *errot*a eta *ezkon*, nahiz eta beste zenbaitek ere aukerak izan. Portzentaia oso baxua osatzen dute, maileguen %1,53a eta 999 hitzen %1a, hamar bat hitz guztira.

3.1.6.5. Gaztelerako maileguak: Nahiko ziur gazteleratik hartuak dira lagineko 22 hitz, maileguen %16,8a eta abiapuntuko hitzen %11a, 110 bat hitz. Beste forma askok ere, gazteleratik hartutakoaren itxura duen arren, enparatuko erromantze batetik mailegatuak izateko aukera ere badute, beraz, aparteko talde bat egin behar izan dugu jatorri aukera anitzeko hitzekin¹³. Horrela bada, nahiko ziurrak diruditenak bakarrik sartu ditugu gaztelerazkoen multzoan: *enjendratu*, *enkomendatu*, *enparantza*, *enteratu*, *entrada*, *era*, *erloju*, *errama*, *errefreskatu*, *erregela*, *erregular*, *errejimendu*, *errekomentazio*, *erremate*, *errezatu*, *errezibo*, *errieta*, *erromero*, *esentzia*, *eskojitu*, *eskopeta*¹⁴ eta *esportzu*.

3.1.6.6. Gaskoi-biarneseko maileguak: Aztertuetarik 14k gaskoi edo biarnes dirudite, ezin izan dugu bietatik zein diren zehaztu. Hona aipatu hitzok: *ele*, *elemenia*, *endrezu*, *enpeltatu*, *enplegatu*, *errebokatu*, *erredola*, *erreka*, *errekesta*, *errendatu*, *eskarnio*, *establimendu*, *estoka* eta *estonatu*.

Hemen ere arazo berdinarekin topatu gara. Beste hitz askok, latin, gaztelera, edo frantsesekoak ere izateko aukera dute esandako erromantze hauetaz gain eta zalantzazkoen taldean sartu behar izan ditugu. Beraz, nahiko ziur gaskoi-biarnesetik mailegatutako diruditenek maileguen %10,7a osatzen dute, lanaren abiapuntuko 999 hitzen %7a, 70 inguru.

3.1.6.7. Frantseseko maileguak: Hizkuntza honetatik hartuak dirudite *exalota*, *engaiatu*, *entreprenur*, *erreinu* eta *ezantza* formek, beraz, 5 guztira, maileguen %3,8a eta abiapuntuko hitzen %2,5a, 25 bat. Hala ere, frantsesetik hartuak izateko aukera zuten forma gehiago bada, baina goian aipatu bezala zalantzazkoen taldean sartu ditugu.

¹³ Hauetako batzuek, geografia eta kronologia dela eta, jatorri batean edo bestean sailkatu ahal ziren apika baina badaezpada talde honetan utzi ditugu.

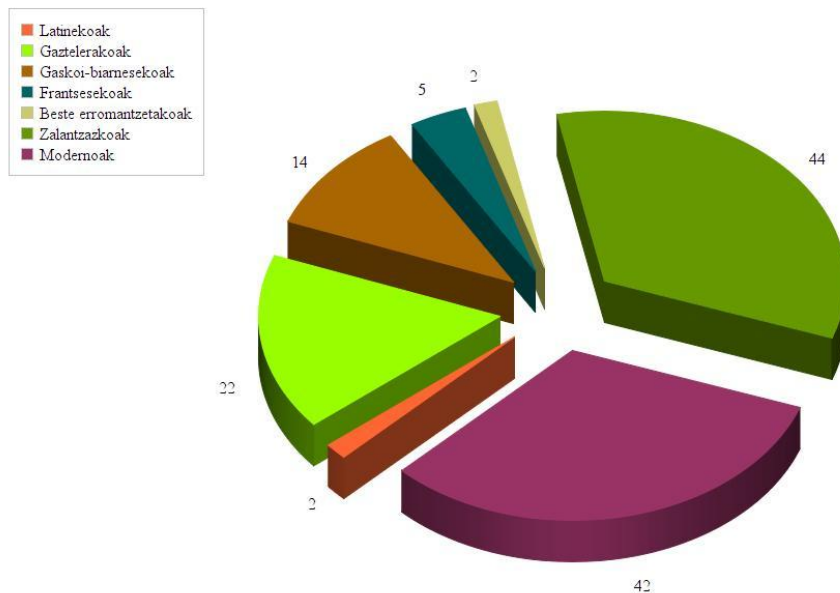
¹⁴ Forma hau italieratik dator baina italiera > gaztelera > euskara bidea egin zuela uste dugu.

3.1.6.8. Beste erromantzetako maileguak: Nafar erromantzetik hartua bide da *erreteila*, eta katalanetik *estropada*. Kopuru hain apala izanik, ez du merezi hauen inguruko azterketa berezirik egitea.

3.1.6.9. Zalantzazko maileguak: Esan bezala, zenbait hitzen jatorri zehatza identifikatzea ezinezkoa suertatu zaigu eta talde berezi bat egin dugu haiekin. Forma hauek eboluzio berdina edo antzekoa izan dute euskaran zein inguruko erromantzeetan, horregatik ezin izan dugu beraien jatorria identifikatu. Zalantzazkoen talde horretan 44 geratu zaizkigu, hauetako 29 erromantzeren batetik hartuak direla uste dugu eta 15 erromantzetik nahiz latinetik hartu ahal izan dira.

3.1.6.10. Maileguen grafikoa:

6. Grafikoa: maileguen sailkapena

3.1.6.11. Grafikoaaren analisisa: Ikusten denez, maileguen bidez sortutako hitz hasierako V-ugalketa erromantze garaikoa izan da batez ere, jatorria zehaztea lortu dugun maileguei zalantzazko gehienak batu behar baitzaizkie. Gainera, garai modernoko gehienak ere erromantzetatik hartuak dira. Beraz, argi dago maileguen eragindako hitz hasierako e-ren ugalketa erromantzeen eraginez izan dela, baina bi garai desberdinetan.

Badirudi gazteleratik hartuak izan direla mailegatutako hitz gehienak, %16,8a, gainera, jatorria identifikatu ezin izan diegun zenbait ere hizkuntza honetatik hartuak

bide dira. Hortaz, gaztelerako maileguk eragindako hitz hasierako *e*- horiek analisiaren abiapuntuko 999 hitzen %11a baino gehiago osatzen dute.

Gaskoiak eta biarnesak ere uste genuena baino pisu handiagoa izan dute V-ugalketa horretan. Maileguk %10,68a identifikatzea lortu dugu, 999 hitzen %7a.

Frantsesak, aldiz, gaskoi-biarnesak baino eragin frango txikiagoa izan du hitz hasierako V-ugalketan. Kontuan izan frantsesaren eragina Iparraldean XVII-XVIII mendetik aurrerakoa izan dela batez ere.

Zehazki identifikatzerik lortu ez dugun maileguk jatorria aurkitzeak ikerketaren emaitzak neurri batean alda ditzakeelakoan gaude, baina aurkezturiko ondoriook ideia bat egiteko bederen balioko dutela uste dugu. Bestalde, interesgarria litzateke hizkuntza bakoitzetik mailegu bakoitza noiz hartu den aztertzea baina hori beste lan baterako gaia dateke.

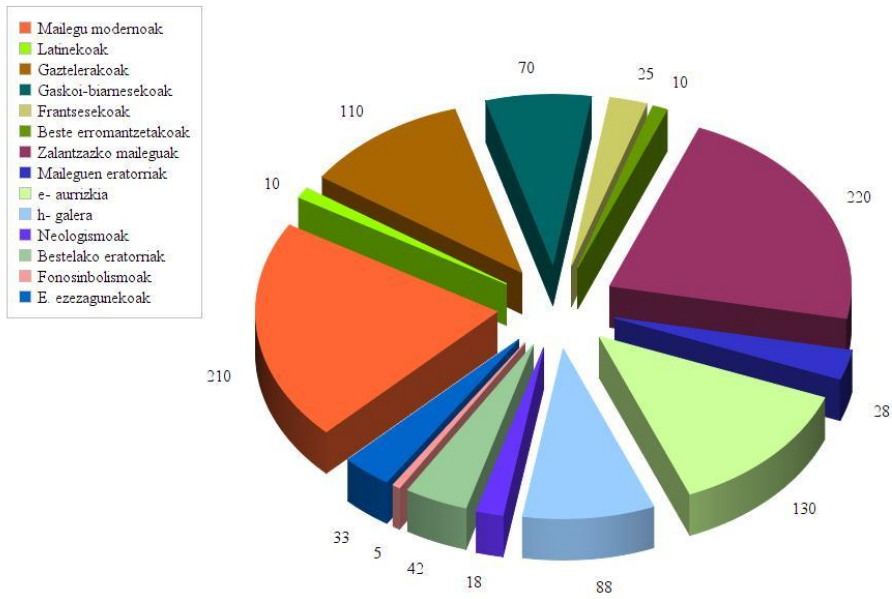
3.1.7. Maileguk eratorriak

Hitz hasierako bokalismoan maileguk nagusitasuna aurreko atalean ikusi duguna baino are handiagoa da. 655 maileguk hauen gainean eratorritako 28 hitz batuz gero, 683 lirateke, abiapuntuko 999 hitzen % 68,37a.

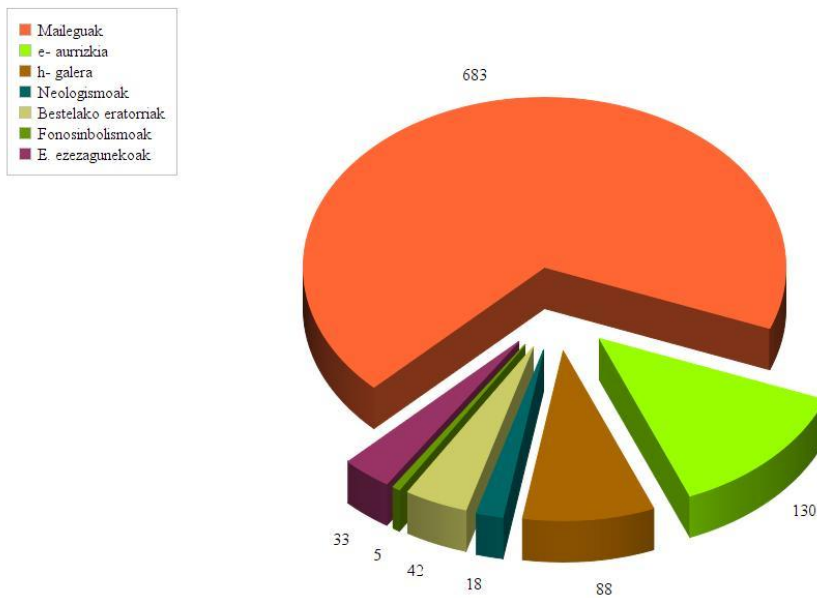
3.1.8. e- guztien jatorrien grafikoak

Ondoren datozen grafikoen bitartez, lanaren abiapuntuko 999 hitzen hasierako *e*-ren jatorria zein den azaltzen da. Lehenengo grafikoan (7) maileguak jatorriaren arabera bananduta daude, bigarren (8), ostera, mailegu guztiak batera daude eta hauen eratorriak ere batu dizkiegu, modu honetan mailegaketaren eragina argiago ikusiko delakoan.

7. Grafikoa: e- hitzen jatorriak (maileguak bananduta)

8. Grafikoa: e- hitzen jatorriak (mailegu guztiak eta maileguen eratorriak batera)

3.1.9. Grafikoen analisisia

Hitz hasierako *e*-ren jatorriak nahiko ondo ikusten dira bi grafiko hauen bitartez, baita jatorri horien atzean olatu desberdinak daudela ere. Lehenik, aspaldiko garai

batean, *e-* aurrizkia izan zen eragile nagusia. Aurrizkitze horrek eragindako hitz hasierako bokalismoak, ordea, hedatzen jarraitu du denbora luzez euskarak izan duen bilakabide tipologikoa tarteko. Horrela bada, aurrizki hori duten hitzei atzizkiak gehitzen joan zaizkie denbora luzean zehar, *esanahitsu*, *esanekotasun*, *egoskorkeria*, *egituraketa* eta abar bezalako formak sortuz.

Hitz hasierako hasperenaren galerak eragindako bokalismoa zehazki zein garaitan hasi eta bukatu zen jakiterik ez dugu, baina Martineten (1955) hipotesiaren arabera, aspaldiko kontua izan behar luke fenomeno honen hasierak.

Eragile nagusia, dena den, mailegaketa izan dela ikusi ahal da: latinaren lehen olatua etorri zen lehenik baina erromantzeenak izan dira hitz hasierako bokalismoaren eragile nagusiak, gaztelerarena batez ere eta ondoren gaskoi-biarnesarena. Garai modernoago bateko mailegu olatua litzateke beste fenomeno garrantzitsu bat: gaztelerak dirudi eragile nagusi garai honetan ere, eta ziurrenik, frantsesak Iparraldean.

Neologismoek ez dute eragin handiegirik izan baina hauek ere olatu desberdinetan sartu bide dira, Larramendiren eraginez lehenik, Aranarenaz ondoren eta azkenik euskara batua eta irakaskuntza euskaldunaren eraginez.

3.2. Bigarren analisiaren ondorioak

Lehen noranzkoan zerrenda murrizten joan garen bezala, bigarrenko honetan zerrenda hori nola handitu den aztertu dugu. Fase honetan aurrekoan baino arazo gutxiagorekin topatu gara. Eratorri/konposatuak sailkatzeak ez digu esfortzu berezirik eskatu lanaren lehen noranzkoan egindako sailkapenean aztertua genuelako zergatik zihoazen eratorri/konposatuen sailera. Maileguen analisiak lan gehiegi eskatzen zuen eta horregatik erabaki dugu %20a bakarrik aztertzea. Noiz edo noiz gainontzeko %80a aztertuko ahal da, gure hipotesiak berretsiaz edo gezurtatuaz.

Azterturiko mailegu batzuetan ezinezko egin zaigu zehazki zein hizkuntzatatik hartu ditugun azaltzea. Alegia, nahiz jatorri latindarra duten, euskaran izandako eboluzioaren antzekoa izan baitute inguruko erromantzeetan ere (gure intereserako gazteleran biarnesean eta gaskoian, batez ere). Argitu ezinezko kasuak aparteko talde batean utzi behar izan ditugu geroratuaz mailegu hauen jatorria eta kronologia zehatzago aztertzea, hau da, zein erromantzetatik eta zein mendetan zehazki hartu zen forma bakoitza azaltzea.

Hala ere, emaitzek datu interesgarriak eskaintzen dituzte. Hitz hasierako *e-*ren ugaltzearen atzean hiru fenomeno nagusi zirela ikusi dugu, eta baita hauek garai

desberdinetan gertatu bide direla ere: garairik zaharrena AEZetik AEMrako bidean legoke, hau da, aurrizkitzearen bitartez bi silabako hitzak agertzen hasi ziren garaian. Abiaturuko 999 hitzetatik 130etan *e*- aurrizki bat dagoela ikusi da, hau da % 13an.

Bigarren garai batean hasperenaren¹⁵ galera izan da hitz hasierako *e*-ren ugaltzea eragin duen fenomeno. 999 hitzetatik 88tan lortu ahal izan dugu hasperenaren galera hori identifikatzea, hots % 8,8an. Hau Martineten $Th > h > \emptyset$ hipotesiaren aldeko datua izan liteke baina azaltzeke dago oraindik hasperen horien artean zenbatek lukeen herskari bat jatorrian eta zenbat lirakeen jatorrizko hasperenak. Era berean, hasperen galeraren kronologia zehatz bat ere egiteke dago oraindik.

Zalantzarik gabe, hirugarren garai batean izan da ugalketarik nabariena, hau da, erromatarrak geroztik eta mailegaketaren bidez. Ikusi denez, fenomeno honen eraginez sortuak dira 999 hitzen bi herenak baino gehiago. Gainera, haietarik asko nahiko modernoak dira, erromantze garaikoak edo modernoagoak. Gaztelera izan da hitz hasierako *e*-ren ugaltzean eragin gehien izan duen erromantzea, ondoren gaskoi-biarnesa, eta azkenik, garai modernoago batean, baita frantsesa ere. 2.2 atalean esan bezala, orain arte ez zuten adituek mailegaketaren fenomeno hitz hasierako bokalismoarekin lotu,¹⁶ beraz, arlo honetan ekarpen garrantzitsua egin dugulakoan gaude.

Mailegu hauen herenak, ordea, ez zuen *e*-rik hitz hasieran jatorrizko hizkuntzan, *r*- baizik; beraz, 999 hitzen %20an hitz hasierako bokalismoa *e*-ren protesiak eragina da. 3.1.5.3 atalean aipatu bezala, gutxiago badira ere, *A*- letran ere badira zenbait *a*-protetiko. Badirudi *a*- dela protesirik zaharrena eta *e*- modernoagoa. Beraz, fenomeno honek eragindako *V*- ugalketaren azterketa bat ere egin daiteke etorkizunean.

Badakigu maileguen azterketako emaitzak ez direla inolaz ere definitiboak, berauen %20a bakarrik aztertu baita. Beraz, etorkizuneko lanetarako utzi beharko dugu %80 hori aztertzea eta maileguen kronologia zehatzago bat egitea ere.

4. ONDORIOAK

Lan hau norabide eta helburu bikoitzeko bidaia izan da: lehenengo norabidean Erro Monosilabikoaren Teoriari ekarpen xume bat egin nahi izan diogu antzineuskaran

¹⁵ Izatez edozein kontsonanterena (cf. *FHV*), baina zalantzarik gabe hasperenak dira nagusi hauen artean.

¹⁶ Marka bedi Lakarra (1996)-n Traskek soilik herskari ahoskabeak dituelarik mailegu-iturri bezala, bokalez hasitakoetan ERE mailegurik izan litekeela; alabaina, urruti dago gure ondorioetarik.

bokalez hasten zen errorik ote zen ikertuaz; aldi berean, euskarazko hitz hasierako bokalismoaz esan denaren inguruan gogoeta berri bat ere egin nahi izan da.

Horretarako, Ibon Sarasolaren *Euskal Hiztegi*ko *e-* ataleko hitz guztiak hartu eta AEko fosilak izan daitezkeenak bilatzeari ekin diogu, hots, antzinako hizkuntz egoera baten arrastoak fosilduta gorde zitzaketen formen bila. Corpus honek bere oztopoak izan arren, (ikus 1.2 atala) lan honetarako egoki eta ezinutzizko iruditu zaigu.

Lanaren lehenengo norabide honetan, gaur egungo edozein hiztunentzat eratorri/konposatu gardenak diren formak kendu ditugu ezertan hasi aurretik (2.1.2. atala). Geratu zaizkigun 1105 hitzak bost taldetan sailkatzea izan da hurrengo pausoa: mailegu, aldaera, eratorri/konposatu, fonosinbolismo eta etimologia ezezaguneko. Lan hau intuizioz egin da lehenik (2.1.3) eta ondoren bibliografia zehatza erabiliz analisisan sakondu da (2.1.4). Gure helburua diakronikoa izanik, neologismoak kentzea zen jarraian zetorrena (2.1.5). Gero, atzizkiren bat zutelako eratorri/konposatuen taldean utzi baina ezkeraldekoko zatia identifikatzerik lortu ez dugun formak errekuperatu eta etimologia ezezaguneko taldera eraman ditugu (2.1.7). Beraz, 33 hitz gelditu dira talde honetan. Azkenik, iragazki geografikoa eta fonotaktikoa ezarri zaie 33 hitzoi EBZ ondorengo berrikuntzen itxura duten formak kendu asmoz (2.1.8). 12k ez dituzte iragazkiak gainditu eta 21 forma gelditu zaizkigu.

Hona lanaren emaitzak:

Guztira	Maileguak	Aldaerak	Erorri-Konp	Fonosinbolismoak	E.Ezezaguna
1105	655 - %59,28	106 - %9,59	306 - %27,69	5 - %0,45	33 - %2,99

1. Taula: 1. analisiaren emaitzak

Lanaren fase honetan, AEn *e-* bokalez hasten zen hitz soilik (errorik) ez legokeela ondorioztatu dugu, abiapuntuko hitzen %2,99a gelditu baita etimologia ezezaguneko artean eta %1,9a bakarrik fosilak izateko aukerarekin. Hain kopuru txikira jaistea lortu badugu, pentsatzekoa da pixkanaka ikerketak hurrengo urteetan argituko dituela forma horien jatorriak, guztienak edo gehienak, bederen.

Beraz, zenbait adituk hitz hasierako bokalismoaren inguruan egindakoa baieztapenak berraztertu beharra dago. Batetik, AEk ez luke hitzak bokalez hasteko fonotaktika preferentziarik eta Traskek (1997) hitz hasierako bokalismoa azaltzeko proposatutako zero hipotesiak ez luke fenomeno hau argituko. Bestalde, Schuchardtek (1893) eta Bengtsonen (1991-93) proposaturiko bokal eransketaren hipotesia ere ez

legoke bokalismo horren atzean eta ezta Vennemanek (1994) proposatu bokal erorketa ere.

Datuek erakusten dutenez, mailegaketa izan da bokalismo horren arrazoi nagusia. Orain arte adituek egindako gogoetetan, hitz hasierako herskari ahostunak dituzten hitzak lotu izan dira mailegu zaharrekin eta ahoskabeak berriagoekin, hitz hasierako bokalismoa oso-osorik euskal jatorrikoa balitz bezala jokatuaz. Beraz, hemendik aurrera fenomeno hau beste ikuspegi batetik aztertu beharra dagoela dirudi.

Dena den, mailegaketa izan arren hitz-hasierako bokal ugalketaren arrazoi nagusia, ez da izan hori arrazoi bakarra. Horregatik, lanaren bigarren zatian, euskal fonotaktika diakronikoaren esparruan aurrera egiteko asmoz, *e-* bokalaren ugalketa zerk eragin duen kronologikoki aztertu da. Horretarako, lehenik eta behin aldaerak kendu ditugu, lexema bera bi aldiz ez kontatzearen (3.1.2). Analisia eratorri/konposatu eta maileguetara mugatu dugu, hauetan baitago hitz hasierako bokal ugaltzearen arrazoa. Hiru garai eta beste hainbeste prozesu identifikatu ditugu bokal ugalketa honen atzean (3.1.3). Berauen bitartez, hitz hasierako *e-* guztien ia %90a azal daiteke ondorengo taulan ikusten den bezala.

Guztira	<i>e-</i> aurrizkia	<i>h</i> > \emptyset	Mailegaketa
999	130 - %13	88 - %8,8	655+28=683 - % 66,91

2. Taula: V- ugalketaren arrazoiak

Hots, aspaldiko garai batean, silaba bakarreko hitzak izatetik bisilabismora igarotzean, *e-* aurrizkiak izan zuen hitz hasierako bokalismoan nagusitasuna. Beharbada *e-* aurrizkiaren atzean bokal eransketa bat dagoela ikus dezake norbaitek, baina aditzetan bakarrik gertatzen den prozesu fonologiko arraroa litzateke.¹⁷ Beraz, Erro Monosilabikoaren Teoriaren arabera, CVC erro bat dugu aurrizki horren atzean, beraz, prozesua morfologikoa da eta ez fonologikoa. Aurrizkitze honek oso aspaldikoa izan behar du, erromatarrak etorri orduko agortua baitzen, mailegatutako aditzetan *e-* aditzik ez aurkitzeak frogatzen duen bezala (cf. Lakarra 2015b).

Hitz hasierako kontsonante galerak ere izan du eraginik bokalismo honetan, lanaren abiapuntuko hitzen %8,8an hasperen galera bat identifikatu baitugu. Ez dakigu zenbateraino den hau Martineten (1955) herskari bortitzen **Th-* > *h-* bilakabidearen hipotesiaren aldeko argudioa, aztertzeke baita hasperen horietako zenbatek zuten

¹⁷ *e-* hori CV- batetik (**he-*) letorke gainerako gramatikalizazioak bezala: CVC > CV > C/V, etab. (cf. Lakarra 2016).

herskari bat euren oinarri bezala garai zaharragoko batean eta zenbat liratekeen jatorrizko hasperenak (Mitxelenaren AEko **h*). Dena den, ikertzaile honek (1977) eta Igartuak (2001) esan bezala, hasperena historia eta historiaurrean zehar galduaz joan dela erakusten digute datuek, ez gehituaz.¹⁸

Bestalde, hitz hasierako bokalismoaren eragile nagusia, mailegaketa, ez zuten kontuan hitz-hasierako bokalismoaren ugaritasuna aldarrikatu zutenek baina lan honen abiapuntuko 999 hitzen ia bi heren osatzen dute maileguk.

655 maileguren jatorria aurkitzeak beste GrAL baterako lana emango luke gutxienez, eta lagin bat aukeratu behar izan dugu, %20a aztertuz. %20 horretan, nahiz mailegu gisa identifikatu, ez gara iritsi guztiak zein hizkuntza eta garaitan hartu ziren zehaztera; eginkizun gelditzen da, beraz.

Taula honetan maileguen azterketaren emaitzak ikus daitezke.

Guztira	Latina	Gaztelera	Gask-Bia	Frantses	Beste err.	Zalantzan	Protesia
655	+/-10	+/-110	+/-70	+/-25	+/-10	+/-220	+/-229
mailegu	%1,53	%16,85	%10,72	%3,83	%1,53	%33,69	%35
999 hitz	%1	%11	%7	%2,5	%1	%22	%22,9

3. Taula: maileguen azterketa

Emaitzek erakusten dute erromantze garaian hartu direla hitz hauetako gehienak, batez ere gaztelaratik eta ondoren gaskoi eta biarnesetik. Garai modernoago batean Iparraldean frantsesa izan da eragin gehien izan duen hizkuntza.

Aipagarri da mailegatutako formen herenean edo *e*- protetikoa dela, hots, *r*- bat zela jatorrian. Zehazki, 999 hitzen %20,9an *e*- protetikoa aurkitu da, 229 bat hitz guztira.

Maileguen eratorriak aztertuta, horien bidez sortutako bokalismoaren portzentaia oraindik handiagoa dela ikusi da. Hain zuzen, maileguei berauen eratorriak batuz gero, lanaren abiapuntu izan diren hitzen bi heren baino gehiago osatzen dute, 683 hitz.

Laburbilduz, GrAL honen bidez honako hau ondoriozta liteke: batetik, zenbait adituk proposatu zutenaren kontra, AEn ez bide zen bokalez hasitako errorik (soilik 33 hitzen etimologia geratu da argitzeko); bestetik, hitz hasierako bokalismoa urteetan zehar gehituz joan den fenomeno bat izan dela: *e*- aurrizkia, *h*- (eta C-) galera, mailegaketa eta *e*- protetikoa tarteko.

¹⁸ *H*- > ϕ - erorketei, *b*-, *w*-, *k*- > ϕ - urriagoak gehitu beharko zaizkie *e*- < **Ce*- kasuak zehazteko (cf. FHV).

Azkenik, denbora faltaz, maileguren %80a zehazki aztertzeke dago. Beraz, nahiz lan hau lexikoiaren historiarako laguntza suerta daitekeen, bada zer sakondu etorkizunean.¹⁹

Hitzatzea

Gainerako bokaletan ere *e*- fonologikoen antzeko emaitzak espero genituenez, interesgarria litzateke bokal horien azterketa bat egitea gure hipotesiak zuzenak ote diren ikusteko. Momentuz Otxandorenaren (2015) *i*- bokalari buruzkoak ditugu bakarrik konparatu ahal izateko. Ondorengo taulan bi lanen emaitzak aldeztan dira. Berriro ere aldaerak kendu ditugu zenbait lexema bi aldiz ez zenbatzearen, eta *e*- bokalaren kasuan, datuak *e*- protetikoarekin eta gabe aurkezten dira.

	Guztira	Maileguak	Erorri-komp.	Fonosinbolismo	E.ezegunekoak
<i>e</i> - hitzak	999	655 - %65,5	306 - %30,6	5 - % 0,5	33 - % 3,3
<i>e</i> -protesi gabe	770	426 - %55,3	306 - %39,7	5 - % 0,65	33 - % 4,29
<i>i</i> - hitzak	367	159 - %43,3	154 - 41,96	22 - %5,99	32- %8,71

4. Taula: *i*- eta *e*-ren konparaketa

Badirudi hitz hasierako *i*- bokalaren jatorri nagusia ere mailegaketan dagoela, corpusaren %43,3a. Maileguetan %22ko aldea da bi lanen artean baina *e*- protetikoa duten formak kenduz gero (*i*-k ez du parekorik) %12ra jaisten da alde hori. Erorri/konposatuen portzentaiak, berriz, nahiko antzera geldituko lirateke biezat. Fonosinbolismoetan, ostera, sekulako aldea da portzentaietan baina kopuru absolutua hain baxua izanik ez dirudi garrantzitsu. Garrantzitsuena bi corpusetan etimologia ezegunekoaren taldean oso forma gutxi gelditu direla da. Jakina, hau CVC EMTren aldeko eta orain arteko hitz hasierako bokalismoaren inguruko hipotesien (ik. Schuchardt 1893, Vennemann 1994, Trask 1997) kontrako argudio bat gehiago da.

Aztertzeke gelditzen dira beste hiru bokalak baina lan honek ematen du hipotesiren bat behintzat egiteko bidea. Pentsatzekoa da beste bokalen ugalketan ere mailegaketa izango zela arrazoi nagusia. Kontuan izanik *o*- eta *u*- bokaletan ez dela ez protesirik eta ezta aurrizki morfologikorik, %66,56 inguruko portzentaia esperoko genuke. *A*-ren kasuan bada protesirik baina *e*-koen erdiak inguru espero ditugu *Euskal Hiztegian arr*- eta *err*-ek hartzen duten orri kopurua kontuan izanik. Badakigu *arr*- eta

¹⁹ Lakarra (2006) eta beste zenbait lanetan aipatu silaba irekien eta V- gehiketak isolatzaile > eransle bilakabidean duen interesagatik ere komeniko litzateke kronologia hori zehaztea; bitartean bistan da gure laneko datuek bilakabide hori berantiarizat jotzera garamatzatela.

err- hasten diren hitz guztiek ez dutela bokal protetikorik baina hori da gutxi gora beherako kalkulua. Aurrizki morfologikoren bat bada *A-n arrano, ardano...* bezalakoetan, baina euren ehunekoa oso apala da. Beraz, %59,58 inguru lirateke maileguak gure kalkuluen arabera. Guzti hau, ordea, hipotesi bat baino ez da, eta etorkizuneko lanek berretsiko edo gezurtatuko dute gure ustea.

5. BIBLIOGRAFIA

- Agud, M. & Tovar, A., 1988-1995, *Diccionario etimológico vasco*, Donostia, ASJU: 7 lib.
- Arbelaitz, J.J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*, Tolosa, Kardaberatz.
- Aristimuño, B. & Egurtzegi, A., 2011, "Enarak elaiak eta testuinguruaren garrantzia", ASJU XLV-1, 403-410.
- Azkue, R. M^a, 1905-6, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo. 2. Arg. 1969, LGEV.
- Bengtson, J.D., 1991, "Macro-Caucasian phonology (part I)", in Shevoroshkin, V. (arg.), *Dene-Sino-Caucasian Languages*, Bochum, Brockmeyer.
- _____, 1993, "The Macro-Caucasian hypothesis", *Dhumbadji!* 1 (2): 13-16.
- Coromines, J. & Pascual, J.A., 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madril, Gredos: 6 lib.
- Gorostiaga, J., 1953, *Vocabulario del Refranero Vizcaíno de 1596*, en *Acta Salmanticensia*, Salamanca, Salamancako Unibertsitatea.
- Guitier, H., 1989, "Elementos de cronología fonética del vascuense", ASJU 23, 797-800.
- Hualde, J. I., 2006, "Laringalak eta euskal azentuaren bilakaera", in B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan: Essays in honour of Andolin Eguzkitza*, Bilbo, UPV/EHU, 497-511.
- Igartua, I., 2001, "La aspiración en vasco: ensayo tipológico y diacrónico", ASJU 35/1, 185-213.
- Lakarra, J. A., 1996, "Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco", ASJU 30, 1-70.
- _____, 2003, "Hacia un nuevo paradigma etimológico vasco: forma canónica, filología y reconstrucción", ASJU XXXVII, 2003-1, 261-392.
- _____, 2006, "Protovasco, munda y otros: Reconstrucción interna y tipología holística diacrónica", *Oihenart*, 229-322.
- _____, 2009, "Adabakiak /h/-aren balio etimologikoz", ASJU 43/1-2, 565-596.
- _____, 2014, "Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz". In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, ASJU-ren Gehigarriak LXIX, UPV/EHU, 155-241.
- _____, 2015a, "Hiru hasperen haboro", in Ezeizabarrena, Mari Jose & Ricardo Gómez (arg.), *Eridenen du zerzaz kontenta: Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*, Gasteiz, UPV/EHU, 349-378.
- _____, 2015b, "Saratsola eta (aitzin)euskar(ar)en geruzak", in B. Fernandez & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, Gorazarre. Homenatge, Homenaje*, Leioa, UPV/EHU, 419-439.
- _____, 2016, "Gramatikalizazioa, morfemen forma kanonikoak eta berreraiketa morfologikoaren bide berriak". In G. Aurrekoetxea, J. M. Makazaga & P. Salaberri (arg.), *Txipi Ormaetxea omenduz. Hire bordatxoan*, Leioa, UPV/EHU, 175-192.
- Martinet, A., 1955, "La reconstruction structurale: les occlusives du basque", *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. Francke, Berne: 370-388. Gaztelaniazko itzulpena, Madril, 1974.
- Mitxelena, K., 1953, "Vocabulario del Refranero vizcaíno de 1596 (reseña)". Reed. *SHLV*, 409-410.
- _____, 1957, "Las antiguas consonantes vascas". Reed. *SHLV*, 166-189.
- _____, 1961, *Fonética histórica vasca*, 2^a ed. 1977, Donostia, Anejos del ASJU 4.
- _____, 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Donostia, Auñamendi.
- _____, 1981, "Lengua común y dialectos vascos". Berrarg., *PT*, 35-55.
- _____, 1987, "El elemento latino-románico en la lengua vasca", *Palabras y Textos*, Gasteiz, UPV/EHU, 195-219.
- _____, Sarasola, I., 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- Otxandorena, S., 2015, *Hitz hasierako bokalismoa euskaraz: i-z hasten diren hitzen azterketa*, Gasteiz, UPV/EHU, Gradu Amaierako Lana.
- Palay, S., 1932-34, *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes (Bassin Aquitain): embrasant les dialectes du Béarn*, Paris, CNRS.
- Sarasola, I., 1996, *Euskal hiztegia*, Donostia, Kutxa Gizarte eta Kultur Fundazioa.

____2007, *Euskal Hiztegia*, Donostia, Elkar.

Schuchardt, H., 1893, "Baskische Studien I: Über die Entstehung der Bezugsformen des baskischen Zeitworts", *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe*, Viena, 42:1-82.

Trask, L., 1997, *The history of Basque*, Londres, Routledge.

Vennemann, TH., 1994, "Linguistic reconstruction in the context of European Prehistory", *Transactions of the Philological Society* 92, 215-284.

Zuazo, K., 1998, "Euskalkiak gaur", *FLV*, 30:191-233.

1.ERANSKINA

Maileguak

e

ea

ebaingeri

ebanjelio

ebano

ebidentzia

eboluzio

edade

edarra

edelweiss

edifikatu

edifizio

ediktu

editorial

edizio

edukazio

efe

efektu

efikaz

efort

egoista

ehelegatu

eiakulatu

ejertzito

ekilatero

ekilibrio

ekimosi

ekinozio

ekipo

eklektiko

eklesiastiko

eklipse

ekliptika

ekologia

ekonomia

ekuatore

ekuazio

elai

elastiko

elbitz

eldarnio

ele

elefante

elegante

elegia

elektrizitate

elektrodo

elektroi

elektromagnetiko

elektronika

elekzio

elemenia

elementu

elengatu

elge

elikatu

elipse

elipsi

eliza

elokuentzia

eme

emendatu

emienda

emigratu

emir

emititu

emokatu

emozio

enamoratu

enara

enardatu

enbalatu

ebalditu

enbarazu

enbargatu

enbarkatu

enbata

enbaxada

enbido

enboskada

enbrioi

enbusteria

endelgu

endemas

endogeno

endokrino

endore

endredatu

endrezu

endurtu

eneatu

energia

enfasiengaiatu

engainatu

engainu

enganatu

enganio

engojidura

engoxatu

engranaje

enigma

enjendratu

enjogi izan

enkailatu

enkantatu

enkante

enkaratu

enkargatu

enkarnatu

enklitiko

enkomendatu

enkoniatu

enkontru

enoatu

enoiatu

enparantza

enparatu

enparau

enpatxu

enpeinu

enpeltatu

enperadore

enperatriz

enpiriko

enplastu

enplegatu

enplegu

enpresa

entendatu

entenditu

entenga

enteratu

entero

enterratu

entidade

entoil

entrabal

entrada

entraina

entrama

entregatu

entreprenitu

entreprenur

entretenu

entsalada

entseatu

entxufe

entzefalo	erradiadore	errefrakzio
entziklika	erradioaktibitate	errefrau
entziklopedia	erradiazio	errefreskatu
entzima	erradikal	errefria
enul	erradio	errefus
epentesi	erradioaktibitate	errefuxiatu
epidemia	erradiografia	erregadiatu
epidermis	erradiologia	erregalatu
epifania	erradioskopia	erregali
epigrama	errail	erregalu
epika	errainu	erregatu
epikureo	erraketa	errege
epilepsia	erraki	erregela
epistemologia	erralde	erregina
epistola	erraldoi	erregistro
epitafio	errama	erregreta
epitelio	erramu	erregu
epiteto	erratu	erregular
epopeia	erraz	erregulada
era	erraztila	erreinatu
erabezta	erreaktibo	erreinu
eraen	erreakzio	errejidore
eratu	erreal	errejimendu
erbatz	errebal	errejio
erdeinu	errebel	errejistro
eregu	errebelatu	errejitu
eremita	errebentatu	erreka
eremu	erreberentzia	errekadu
eresi	erreberia	errekaitatu
ereta	errebese	errekaitu
ereti	errebista	errekeritu
ergatibo	erreboilo	errekesta
erla	errebokatu	errekete
erlatibitate	errebolber	errekлама
erlazio	errebolta	errekłuta
erliebe	erreboltatu	errekolta
erlijio	erreboluzio	errekomendazio
erlikia	errebote	errekonpentsa
erlisione	erredakzio	errekontru
erloju	erredentore	errekontziliatu
ermita	erredimitu	errekor
ernal	errediza	errekreatu
erne	erredola	errektangular
ernegatu	errefau	errektore
erнета	errefera	erremangu
erotiko	erreferendum	erremarkatu
erpe	erreferentzia	erremate
erpin	erreflexio	errematxatu
errabia	erreflexu	erremediatu
	erreforma	errementa

erremerziatu
erreminta
erremolatxa
erresumina
erremuskada
errenbolia
errendatu
errenditu
errenka
errenta
errenuntziatu
erreparatu
errepartitu
erreparasatu
errepausu
errepertorio
errepide
errepika
errepira
erreportxu
erreprenditu
errepresentatu
erreprobatu
errepublika
errepusta
erreputazio
erres
erresa
erresak
erresalbatu
erresalbu
erresatu
erreserba
erresiñol
erresirin
erresistentzia
erreskada
erreskate
erresolitu
erresonantzia
erresorte
errespetu
errespondatu
erresponentsu
errestatu
errestituzio
erresuma
erresurrezio
erresurtsa
erret

erretaula
erreteila
erreten
erretilu
erretiro
erretolika
erretore
erretorika
erretratu
erretreta
erretxina
erreuma
erreusitu
errexiloi
erreximenta
errezatu
errezel
errezelo
errezeta
errezibitu
errezo
erriatu
erriban
erribera
erribonukleiko
erridau
errient
errientsa
errierta
errieta
errifle
errima
errime
errinozero
errio
erripa
erritmo
erritu
errizoma
errobera
errobi
errogatiba
errogazio
erroi
errola
erroma
erromania
erromaniko
erromantiko
erromatismo

erromeria
erromero
erromes
erronbo
erronka
errore
errota
errotazio
erroteria
erru
errubi
erruda
erruleta
erudizio
esaiatu
ese
esentzia
esesio
esfera
eskabetxatu
eskail
eskailera
eskala
eskalada
eskalapoi
eskama
eskandalu
eskaner
eskapatu
eskapila
eskapulario
eskarda
eskarlata
eskarmentu
eskarnio
eskarola
eskas
eskatima
eskaut
eskeleto
eskema
esker
eski
eskifaia
eskimal
eskinantza
eskiribatu
eskizofrenia
esklabo
esklerosi

esklerotika
eskoba
eskoil
eskojitu
eskola
eskolastiko
eskolier
eskolta
eskomunio
eskopeta
eskoplo
eskorbuto
eskot
eskriba
eskribatu
eskrima
eskrupulu
eskuadra
eskuadroi
eskuaira
eskudatu
eskuila
eskultura
eskumikatu
eskusatu
eslai
esleitu
eslogan
esmail
esmalte
esmeralda
esmeriatu
esmeril
esmokin
esofago
esoteriko
espageti
espalda
espaloi
espantatu
esparatrapu
esparber
esparrago
espartin
espartzu
espasmo
espazio
espediente
espedizio
espektakulo

espektrro
espekulazio
espeleologia
esperanto
esperantza
esperientzia
esperma
espero
esperto
espezia
espezial
espezie
espezifikatu
espiatu
espinagre
espinaka
espiral
espiritu
esplikatu
esplizitu
esploratu
esplotatu
esponja
espora
esporta
esportatu
esportzu
esposatu
esposizio
esprabu
espres
espresio
esprint
espuela
espuntxet
establia
establimendu
establitu
estadio
estai
estakuru
estalgmita
estalaktita
estamine
estanbre
estandar
estandarte
estanko
estanku
estanpa

estante
estasi
estatistika
estator
estatu
estatu
estatus
estatutu
estazio
esteka
estepa
estera
estereo
estereofonia
esteril
estetika
estiba
estigma
estilo
estimu
estimulu
estira
estiratu
estofa
estoiko
estoka
estola
estomago
estomaka
estonatu
estradi
estrabismo
estragoi
estrainio
estrangulatu
estranjeri
estraordinario
estrata
estrategia
estratu
estratosfera
estreinatu
estremauntzio
estremo
estreptokoko
estres
estribillo
estribu
estrofa
estropada

estropezu
estropiatu
estropu
estruktura
estuario
estudiatu
estupido
eszелente
eszena
eszeptiko
eszepzio
etanal
etano
etanol
etapa
etc
eter
eternal
etika
etiketa
etimo
etnia
etrusko
etsamina
etsenpla
etxafuego
etxatu
eufemismo
eukalipto
eukaristia
euntze
eunuko
euro
eutanasia
exalota
exegeta
exek
exekutatu
exerzizio
existitu
exodo
exortatu
exotiko
ezaba
ezantza
ezkabia
ezkailu
ezkata
ezkila
ezkondu

ezkutarma
ezkutatu
ezkutu
ezpalarta
ezpara
ezpata
ezponda
ezproi
eztainu

Aldaerak

e- aditzak

ebagi:ebaki
edegi:edeki
edasi:erasi
edugi:eduki
egondu:egon
ekoiztu:ekoitzi
edaran:edaran
eratsi:eraitsi
eratziki:eratziki
ereman:eraman
elki:jalgi
esuro:isuri
etzin:etzan
eduki:eduki
exeri:eseri

e- aurrizkidunak

edeski:edesti
egikizun:eginkizun
egoarri:egonarri
ehizi:ehiza
ekei:ekai
eultze:eultzi
errain:errein
eskual:euskal
eskuara:euskara

h- galera

elgar:alkar
elkar:alkar
erdue:erdu
eretz:ertz
eskaratz:ezkaratz
eskini:eskaini

eskobara:eskuare
eskoin:eskuin
eskuin:eskuin
esola:hesola
ezkazal:azkazal
ezo:heze
ezotu:hezatu
ezpal:espal
eztai:eztei

Maileguenak

elas:helas
eleiza:eliza
elikatura:elikadura
endamas:endemas
enperio:inperio
entelegatu:endelgatu
entrepresa:enpresa
entseiu:entsaio
erloji:erloju
erraminta:erreminta
errax:erraz
arrazional:arrazional
erremienta:erramienta
errenkura:arrangura
erresiloi:errexiloi
erretor:erretore
errez:erraz
errodaballo:erreboilo
erropa:arropa
errosario:arrosario
errosel:arrosel
errotor:erretore
ertor:erretor
esamina:etsamina
eskadroin:eskuadroi
eskailu:ezkailu
eskalera:eskailera
eskar:esker
eskilara:eskailera
eskiribu:izkribu
eskoadra:eskuadra
eskobila:eskuila
eskudo:ezkutu
eskupeta:eskopeta
esnai:esna
esmeri:esmeil
espantitu:espantatu

espara:ezpara
esparantza:esperantza
espezialdu:espezializatu
espia:espioi
espilu:ispilu
estainu:eztainu
etxalote:exalota
exenplu:etsenplu
examina:etsamina
exkax:eskas
ezpata:espara
espiritu:izpiritu

Bestelakoak

egizale:egiazale
egiztatu:egiaztatu
egualdi:eguraldi
eguardi:eguerdi
eijer:eder
elar:ilar
elder:lerde
eltxetxu:eltzeitsu
eltzaur:intxaur
emen:omen
epotx:ipotx
epuru:ipuru
eretxi:iritsi
erazpide:irizpide
eskinoso:eskilaso
ete:ote
ezne:esne
ezpan:ezpain

Eradorri/konposatuak

e- aditzak

ebaki
ebatsi
ebatzi
ebili
edan
edeki
eden
edesi
ediren
edoski
eduki

egari
egarri
egin
egon
egorri
egosi
egotzi
eho
ehortzi
ekarri
ekin
ekoitzi
ekusi
eman
entzun
erabaki
erabili
eradan
eradoski
eragin
eragon
eragotzi
eraiki
eraio
eraitsi
erakarri
erakatsi
erakurri
eralgi
eraiki
eraman
erantsi
erantzi
erantzun
erasan
erasi
eratorri
eratxeki
eratzan
eratzi
erauntsi
erauntzi
erausi
erauzi
erazarri
eregi
erein
erion
ero
eroan

erori
erosi
erran
erre
errun
esan
eseki
eseri
eskegi
esetsi
eten
etorri
etsi
etxeki
etzan
eutsi
ezarri

e- aurritzia

edabe
edaski
edesti
egarri
egarzola
egitura
egoera
egoitza
egoki
egosgaitz
egoskor
ehe
ehiera
ehiza
ehun
eihar
eihera
eite
ekai
ekosari
eltxar
eltxo
elur
emai
emaitza
emari
epai
epail
epe
erasia

erkal
erki
erlats
erraboil
errain
errape
errara
erretxin
erro
erroiba
erroitz
etekin
etsai
etze
euli
eultze
eultzi
euri
euskal
euskara
ezagun
ezain

h- galera

elbarri
elgorri
elkarzut
elorrío
eltzartu
erasun
eraztun
erbeste
erbi
erbinude
erdaindu
erdal
erdara
erdi
erdietsi
erdiro
erdu
ergel
ergoien
eri
erkin
erlabio
erlantz
erlastu
erle

erluri
ero
erpil
erpuru
errauli
erskon
ersuge
ertain
erti
ertz
ertain
ertzó
erlakizten
eskaini
eske
eskepe
eskier
eskintsari
eskoa
eskuare
eskorta
esku
eskuaire
eskualde
eskuantze
eskuarki
eskuarte
eskubide
eskudantzia
eskudel
eskugain
eskuin
eskuma
espal
esparru
espe
espetxe
estali
esteial
estu
estun
estuntza
etxe
etxoilo
etxola
eurak
ezabizi
ezade
ezamihilu
ezkai

ezker
ezkerte
ezki
ezko
ezkur
ezpal
ezpel
eztarri
eztegu
eztei
ezten
ezti
eztul

Maileguenak

edu
elaire
emaro
emasabeldar
ematoro
emazte
emazurtz
emendio
erabat
erabide
eragaitz
erakunde
eraldatu
eraldi
erasti
eredu
ereinotz
ereizio
ergarri
ernai
eroso
erosta
erpai
erpizi
erruki
eskerga
esnatu
eurrez

Bestelakoak

eder
edo
eguantz

eguzten
egubakoitz
eguberri
eguen
eguraldi
egurats
egutegi
egutera
eguzari
eguzki
ehon
ei
eia
ekain
ekaitz
ekantza
eki
eltzagor
eltzeitsu
endaitz
endekatu
ene
engoitik
ere
errari
esne
eta
ez
ezarian
eze
ezen
ezer
ezik
ezin
ezkero
ezmez
ezpa
ezpere
ezperen

Neologismoak

egokinde
ekadoi
ekar
ekarrai
ekauta
ekida

erakai
erasti
ergai
erlaitz
eronde
ersukai
ertohil
esonde
espatu
etartu
etoi
ezkai

Fonosinbolismoak

e
esti
et
eup
eurt

Etimologia ezezagunekoak

Iragazkiak pasatakoak

egia
egun
egur
eli
eltze
eltzun
enbor
endai
endes
ergi
errai
eskilaso
etzi
epel
eper
erratz
ertun
espa
ezkaratz
ezkel
ezpain

Iragazkia pasagabekoak

ehi
ekandu
ekuru
enas
enda
endalar
enpesa
enpo egin
enura
erreus
estolda
eztanda

2. ERANSKINA

- edaski: **e-das*
eden: **e-den*
eder: **der + der* (L)
edo: P. G
edu: *eredu* (A)
egarri: **e-gar*
egarzola: **e-gar*
egia: E.E
egoki: **e-gon*
egokinde: N
egun: E.E
egur: E.E
eguzki: **egun-eki* (M)
ehe: **e-ho* (L)
ehi: E.E
ehiza: **iniz, *eniz* (M)
ehor: P.G
ehun: **e-non* (L)
ei: P.G
eihar: *e-ho*
eihera: *e-ho*
ekadoi: N
ekai: **e-gin-gai* (A)
ekain: *eki*
ekaitz: **egun-gaitz* (M)
ekandu: E.E
ekantza: *ekandu*
ekar: N
ekarrai: N
ekauta: N
eki: **egun-ki* (M)
ekida: N
ekosari: **e-gos-i* (C-P)
ekuru: E.E
elai: Lat. *hūrūnd-* + atzizki txikigarria > errom. *erundina, arandela, arendola, ironda, arondelle, oreneta, oronella, orenola...* *VrVn(d)Vl(l)V, ergo, *irVndéla > *irVn(n)éla > *irn(n)éla > *irnela > *ernela > *ernala > ernara > enara eta *erlana > *erlaha > *erlaa > *erlae > erlai > elai* (A-E)
elar: *ilar* (M)
elbitz: gask-biar. *èrbiche* (P)
eldarnio: fr. *rêver* (M) / biar. *helè* (Ch)
elder: *lerde* (M)
ele: biarnesetik (L)
elemenia: lat. *elementa*
elge: lat. *elevata > *elgata > elgatu* (M) / *huelga* (C)
eli: E.E
elkar: **hark-har* (L)
elki: *jalgi* (M)
elorri: **her-horri* (L)
elorrío: **her-horri* (L)
eltxar: **e-dul-i* (L)
eltxo: **e-dul-i* (L)
eltzaur: *intxaur*
eltze: E.E
eltzun: E.E
elur: **e-dul-i* (L)
emoka: *embocar*
enara: ikus *elai*
enas: E.E
enbata: gazt. *embate* / kat. *embat* (A-T)
enbido: gazt. *envite*
enbor: E.E
enda: E.E
endai: E.E
endaitz: *endai*
endalar: E.E
endamas: gazt. *en demás*
endelgu: lat. *intelligere* (M)
endes: E.E
endore: lat. *-tore* (M)
endrezu: erromantzetik (A-T)
endur: gask-biar. *endori* (P)
ene: *e-* propética (A-T)
enea: biar. *envia* (P)
engoitik: **en-goi-tik* (L)
engojidura: biar. *engochà* (P)
engoxa: biar. *engochà* (P)
enpo (egin): E.E
entenga: *en-* erromanikoa (A-T)
entoil: *en-toil* (A-T)
entrabal: biar. *entrebal* (P)

entrama: gazt. *entrama*
 enura: E.E
 epai: **e-bak-i* (L)
 epail: **e-bak-i* (L)
 epe: **e-bak-i* (L)
 epel: E.E
 eper: E.E
 era: erromantze (A-T)
 eraen: arab. *rahan* > gazt. *rehen* ? (A-T)
 erakai: N
 erasia: **e-das*
 erasti:N
 erasun: *eri*
 eraztun: *eri*
 erbatz: gask-biar. *erbas* (P)
 erbi: **eri-bi* (L)
 erdal: **erdi-ara* (M)
 erdeinu: lat. *disdignu* (A-T)
 erdi: **eri-di* (L)
 erdiro: *erdi*
 erdu: *heldu*
 ere: *bere* (L)
 eredu: *era*
 eregu: E.E
 ereinotz: *erein*
 eremu: lat. *eremus* (A-T)
 eresi: lat. *elegia* (A-T)
 ereta: (*h*)*erots*
 ereti: lat. *eretia* (A) / *ereta* (M)
 ergel: *eri* (L)
 ergi: E.E
 eri: **eli*
 erkin: *eri*
 erla: lat. *merula* > **merla* (A-T)
 erlaitz: E.E
 erlakizten: *erle*
 erlantz: *erne* (A-T) + *lantze* (C)
 erlats: *erle*
 erle: *ezti* (M)
 erluri: *harruli*
 ernai: *erne*
 ernal: lat. *germinare*
 erne: lat. *germinare*
 ernet: gazt. *reineta*
 ero: *eri*
 eronde: N
 eroso: *era*
 erosta: *erots*
 erpai: *eri*
 erpe: *eri* (A)
 erpil: *eri*
 erpin: landera. *herping*, *urping* (R)
 erraboil: *erro* (A-T)
 errai: E.E
 errain: **e-ra-din* (L)
 erraki: lat. *radere*
 erralde. alav. *ralde*, gazt. *relda* (M)
 erraldoi: *Roldán* (M)
 errape: *erro* (M) (A)
 errara: *erro* (A-T)
 erratz: E.E
 errauli: *erle* + *euli* (L)
 erraz: arab. *rahis* (M)
 errediza: gaztelerarekin lotua (M)
 erredola: gazt. *rodela* (C)
 erreka: biar. *arrec*, prob. *rec* (R)
 errekesta: fra. *requête*
 erremangu: gazt. *remango*
 errenbolia: erromantzetik
 errenka: biar. *arrenc* (Ch)
 errepira: lat. *riparia* (A-T)
 erres: biar. *rése*, *reze* (Lh)
 erresa: biar. *rése*, *reze* (Lh)
 erresiñol: lat. *rossignol*
 erresirin: lat. *rossignol*
 erreskada: *errenka*
 erresuma: lat. *regimen*
 erresurtsa: fra. *ressource*
 erretilu: *herrada-catillus* (C)
 erretxin: *erre*
 erreus: E.E
 errexiloi: lat. *rossignol*
 erreximenta: erromantzetik
 erria: gazt. *arriar* (A-T)
 erriban: fra. *ruban*
 errizoma: erromantzetik
 erro: **e-da-ra-don* (L)
 erroi: lat. *ruirseignior* (L)

erroiba: *erro*
 erroitz: *erro*
 erronka: erromantzetik
 errota: lat. *rota*
 erruda: gazt. *ruda*
 erruki: *urri* (M)
 erskon: **hertz-hon* (L)
 ersuge: *heren-suge*
 ersukai: N
 ertain: *erdi*
 ertohil: N
 ertun: E.E
 ertz: *hertsi*
 ertzo: *ero*
 esesio: lat. *exemptio*
 eskail: erromantzetik
 eskapila: lat. *scapula* (R)
 esakarda: erromantzetik
 eskas: lat /erromantzetik
 eskepe: *herts*
 esker: lat. *voster*
 eskerga: *esker-gabe*
 eskier: *esku*
 eskilaso: E.E
 eskintsari: *eskain-sari*
 eskoa: *esku*
 eskoil: erromantzetik
 eskoplo: erromantzetik
 eskorta: *hesi-korta*
 esku: *herts* (L)
 eskuin: *esku*
 eslai: erromantzetik
 eslei: erromantzetik
 esna: *erne*
 esne: **esende* (M)
 esonde: N
 espa: E.E
 espal: *hez*
 esparber: biar. *esparbé* (Lr)
 esparru: *hesi-barru*
 erpartzu: lat. *spartum*
 espato: N
 espe: *hesi-pe*
 esporta: erromantzetik

establia: erromantzetik
 estai: fr. *étai*
 estakuru: lat. *obstaculum*
 estali: **hertz-ari* (L)
 esteial: *herts* (A-T)
 esteka: biar. *estaca* (Lr)
 estera: erromantzetik (A-T)
 esti: fonosinbolismoa
 estira: erromantzetik
 estofa: fr. *étouffe*
 estoka: biar. *estoc* (Lr)
 estola: lat. *stola*
 estolda: E.E
 estrabi: erromantzetik, lat. *stabulum* (M)
 estrata: lat. *strata*
 estropada: katalanetik (C-P)
 estu: *hertsi*
 estun: *eraztun*
 eta: P.G
 etekin: *edeki* (M)
 etoi: N
 etsai: **etsahi* (M)
 etxe: *hertsi*
 etxeki: e-CVC
 etze: *etzan*
 etzi: E.E
 euli: **e-dul-i* (L)
 eultzi: *euli*
 euntze: lat. *fenu+tze* (M)
 eurak: **hi-haur*
 eurrez: *erru*
 euskara: **e-nots-i* (L)
 ez: P.G.
 ezaba: fr. *effacer* (A)
 ezabizi: *heze-bizi*
 ezade: *heze*
 ezagun: **e-zagun* (L)
 ezain: **ezani* (M)
 ezamihilu: *heze*
 eze: *ez*
 ezen: *ez*
 ezik: *ez*
 ezin: *ez*
 ez kai: N

ezkailu: lat. *scarus*
ezkaratz: *hertsi*
ezkel: E.E
ezker: **hertz-gu-ger* (L)
ezkerte: *ezker*
ezki: *hez*
ezko: *hez*
ezkon: lat. *spondeo*
ezkur: *hez*
ezkutu: lat. *scutum*
ezpain: E.E
ezpal: *hez*
ezpalarta: gazt. *espalarte*
ezpara: lat. *vespa* (M)
ezpel: *hez*
ezponda: erromantzetik
ezproi: fra. *éperon*
eztanda: E.E
eztarri: **hertz-larri* (L)
eztegu: *hez*
eztei: *hez*
ezten: *hez*
ezti: *hez*
eztul: **hez-dul* (L)

Laburdurak

A: Azkue
A-E: Aristimuño-Egurtzegi
A-T: Agud-Tovar
C: Coromines
Ch: Charencey
C-P: Coromines-Pascual
E.E: Etimologia ezezaguna
L: Lakarra
Lh: Lhande
Lr: Larrasquet
M: Mitxelena
N: Neologismoa
P: Palay
P.G: Partikula gramatikala
R: Rohlfs